DET KONGELIGE
FORSVARSDEPARTEMENT

St.meld. nr. 33

(2008–2009)

«Kultur å forsvare»
Om kulturvirksomheten i Forsvaret frem mot 2020

Innhold

1 Innledning ... 5

2 Sammendrag ... 7

3 Forutsetninger og rammer for meldingen ... 9
3.1 Innledning ... 9
3.2 Kulturvirksomheten – omfang og avgrensning ... 9
3.3 Meldingens tidshorisont ... 10
3.4 Forsvarsdepartementets forvaltningsansvar ... 10
3.5 Forsvarets avdeling for kultur og tradisjon (FAKT) ... 10
3.6 Samarbeid med lokale miljøer og andre kulturaktører ... 11
3.7 Frivillig arbeid ... 11
3.8 Kulturminneåret 2009 ... 11

4 Kulturvirksomhetens rolle og betydning ... 12
4.1 Innledning ... 12
4.2 Et historisk tilbakeblikk på Forsvarets rolle i samfunns- og kulturbygging ... 12
4.3 Hvorfor Forsvarets kulturvirksomhet fremdeles er viktig ... 13
4.3.1 En del av nasjonens historie og identitet, et symbol på det moderne Forsvaret og et forsvar av samfunnets verdier ... 13
4.3.2 Forsvarets behov ... 14
4.3.3 Kunnskap og kulturopplevelser for befolkningen ... 14

5 De nasjonale festningsverkene ... 15
5.1 Innledning ... 15
5.2 De nasjonale festningsverkene ... 16
5.3 Fra stridsanlegg til kulturminner ... 16
5.4 Den kalde krigens kulturminner ... 17
5.5 Kulturminneforvaltning og verneplaner ... 17
5.6 Forsvarsbygg som forvalter av festningene ... 17
5.7 Forsvarets kommandantskap – militær tilstedeværelse på festningene ... 22
5.8 Mål for forvaltning og bruk ... 22
5.8.1 Vedlikehold av festningsverkene ... 23
5.8.2 Videreutvikling av dagens bruk ... 23
5.9 Tilpasning til økt og ny bruk ... 24
5.10 Samarbeid om fremtidig aktivitet og bruk – forstudie ... 26

6 Forsvarets museumsvirksomhet ... 27
6.1 Innledning ... 27
6.2 Forsvarets museer ... 27
6.3 Historikk ... 30
6.4 Funksjonen som etatsmuseum ... 30
6.5 Videreutvikle formidlings- og publikumsaktiviteten ... 30
6.6 Tilfredsstillende gjenstands-forvaltning og magasiner ... 31
6.6.1 Digitalisering og tilgjengeliggjøring av museumssamlingene ... 32
6.7 Forskning og forskningssamarbeid ... 32
6.8 Øke samarbeidet med sivile aktører ... 32

7 Forsvarets musikk ... 34
7.1 Innledning ... 34
7.2 Forsvarets fem musikkorps ... 34
7.3 Militærmusikkens historie og tidlige samfunnsbetydning ... 35
7.4 Publikumsrettet og seremoniell aktivitet ... 35
7.5 Allsidighet og profesjon ... 39
7.6 Ringvirkninger for samfunnet ... 39
7.7 Rekruttering til Forsvaret ... 41
7.8 Samarbeid med det sivile musikkliv ... 41
7.9 Prosjekt Digitalisering/ Dokumentasjon Historisk Arkiv ... 41

8 Krigsminnesmerker ... 43

9 Økonomiske og administrative konsekvenser ... 45

Vedlegg
1 Litteraturliste ... 47

DET KONGELIGE
FORSVARSDEPARTEMENT

St.meld. nr. 33

(2008–2009)

«Kultur å forsvare»
Om kulturvirksomheten i Forsvaret frem mot 2020

Tilråding fra Forsvarsdepartementet av 24. april 2009,
godkjent i statsråd samme dag.
(Regjeringen Stoltenberg II)

1 Innledning

Den kulturelle virksomheten i Forsvaret er en viktig del av kulturen i det norske samfunnet, og regjeringen ønsker å ta vare på og videreutvikle denne.

Kulturen har fremdeles en vesentlig rolle å spille internt i Forsvaret, men begrunnelsen for aktiviteten knyttes i dag i større grad også til Forsvarets kulturelle bidrag til samfunnet. I langtidsplanen for Forsvaret for 2009-2012 heter det bl.a. at:

> «(…) Som institusjon bidrar Forsvaret til samfunnet langt ut over sin primæroppgave, å produsere og levere militærmakt. Samfunnsbidragene er av både politisk, kulturell og økonomisk art. Historisk har Forsvaret også spilt en svært viktig rolle i å bygge samfunnet og legitimere staten, og i forlengelsen av det, inneha en sentral funksjon som tradisjonsbærer og historieforvalter, jf. St.prp. nr. 48 (2007-2008) Et forsvar til vern om Norges sikkerhet, interesser og verdier».

Hensikten med denne stortingsmeldingen er å synliggjøre og løfte frem en del av Forsvarets virksomhet som tidligere ikke har vært gitt en slik bred og samlet fremstilling. Formålet er også å foreta en helhetlig vurdering av hvordan Forsvarets kulturinstitusjoner kan utvikles videre og brukes som levende og fremtidsrettede kulturarenaer, samtidig som de ivaretar både nasjonens historie og Forsvarets behov og særegne tradisjoner.

I Soria Moria-erklæringen understreker regjeringen at den vil bidra til å styrke kulturens betydning og tilstedeværelse i hele samfunnet, og at kulturarven er en uerstattelig kilde til innsikt, identitet og opplevelse som forvaltes på vegne av kommende generasjoner. Kultur- og kirkedepartementet gjennomfører kulturløftet som er en omfattende satsning på kunst og kultur.

Regjeringens visjon for kulturvirksomheten i Forsvaret er å synliggjøre og videreutvikle Forsvarets rolle som kulturbærer, kulturforvalter og kulturformidler. Kulturvirksomheten i Forsvaret er derfor styrket på flere områder de senere år.

Innad i Forsvaret er kultur fortsatt en viktig og naturlig del av det å ivareta og videreutvikle profesjonsidentiteten. Utad i samfunnet spiller kulturvirksomheten en sentral rolle som bevarer og formidler av norsk historie og kulturarv. Samtidig kan virksomheten i enda større grad bidra til det sivile samfunnet, i forhold til å tilby unike kulturopplevelser for befolkningen. Kulturvirksomheten skal medvirke til å synliggjøre hva dagens mo-

derne Forsvar står for og dessuten bidra til å forsterke Forsvarets samfunnsverdi.

Meldingen konsentrerer seg særlig om de nasjonale festningene, Forsvarets museer og forsvarsmusikken, men omtaler i tillegg regjeringens ambisjoner for krigsminnesmerkene.

Festningene vil tilrettelegges og tilpasses for økte og nye aktiviteter, samtidig som de skal vernes ved at bruken er skånsom og på kulturminnenes premisser. Festningenes militære særpreg skal ivaretas. For at disse kulturminnene skal kunne være til glede og anvendelse også i fremtiden, må vedlikehold fortsatt ha høy prioritet. Museene, som har som oppgave å vise frem og fortelle om Forsvarets historie og dets plass i samfunnet, bør ha et særlig fokus på å videreutvikle og modernisere formidlings- og publikumsaktiviteten. Forsvarsmusikken er et svært synlig uttrykk for Forsvaret utad, og målsettingen må være å videreutvikle den allsidighet og profesjonalitet som kjennertegner forsvarsmusikken i dag.

Det er også viktig at Forsvarets egne kulturuttrykk, seremonier og tradisjoner fornyes kontinuerlig. Kulturvirksomheten skal fremstå som fleksibel og tilpasset samtiden, samtidig som historien tas vare på.

Regjeringen legger med dette frem en stortingsmelding om kulturvirksomheten i Forsvaret, som synliggjør verdien av denne virksomheten og foretar en strategisk og helhetlig vurdering av hvordan den kan utvikles videre både for Forsvaret og samfunnet for øvrig.

2 Sammendrag

Hensikten med denne stortingsmeldingen er å synliggjøre og løfte frem kulturvirksomheten i Forsvaret. Formålet er også å foreta en helhetlig vurdering av hvordan Forsvarets kulturinstitusjoner kan utvikles videre og brukes som levende og fremtidsrettede kulturarenaer, samtidig som de ivaretar både nasjonens historie og Forsvarets behov og særegne tradisjoner.

Den kulturelle virksomheten i Forsvaret er en viktig del av kulturen i det norske samfunnet, og regjeringen ønsker å ta vare på og videreutvikle denne. Begrunnelsen for aktiviteten knyttes i dag i stor grad til Forsvarets kulturelle bidrag til samfunnet. Internt i etaten spiller dessuten kulturen fortsatt en viktig rolle, i forhold til Forsvarets eget behov for identitetsbygging og symboler.

Kulturvirksomheten i Forsvaret er styrket på flere områder de senere år. Forsvarets musikk har siden 2006 årlig fått økte bevilgninger, og det er tildelt betydelige midler til ekstraordinært vedlikehold av de nasjonale festningsverkene. I tillegg har regjeringen fastsatt generelle retningslinjer for forvaltningen av statens kulturhistoriske eiendommer. Internt i Forsvaret har det helhetlige ansvaret for kulturvirksomheten blitt styrket og omorganisert, gjennom opprettelsen av Forsvarets avdeling for kultur og tradisjon (FAKT). Iverksatte tiltak og eksisterende planer og rammer danner bakteppet for forslag til videreutvikling av kulturaktiviteten.

Meldingen konsentrerer seg særlig om de nasjonale festningsverkene, Forsvarets museer og forsvarsmusikken, men omtaler i tillegg regjeringens ambisjoner for krigsminnesmerkene.

For *festningene* er ambisjonen å tilrettelegge og tilpasse for økt og ny aktivitet. Festningsverkene vil også vernes ved skånsom bruk på kulturminnenes premisser og ved å ivareta det militære særpreget. Det er i dag et omfattende utbedrings- og rehabiliteringsbehov på festningene, bl.a. på grunn av manglende vedlikehold og dårlig tilpasset bruk over lang tid. Kritiske vedlikeholdstiltak vil gjennomføres så snart som mulig og med utgangspunkt i gjennomførte tilstandsvurderinger. Målsettingen er at festningsverkene skal ha en tilfredsstillende vedlikeholdsstandard innen 2020, jf. St.meld. nr. 26 (2006-2007) *Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand* og St.prp. nr. 1 (2008-2009). I tillegg til at eksisterende aktivitet videreutvikles, vil det satses særlig på økt historie- og kulturformidling på festningene. Det er også ønskelig å videreutvikle samarbeidet med kommuner og sivile aktører om helhetlig utvikling, og dessuten med lag og foreninger. I samarbeid med disse aktørene vil det initieres en forstudie om fremtidig bruk av festningene.

For *forsvarsmuseene* er det en ambisjon å videreutvikle og modernisere formidlings- og publikumsaktiviteten. Regjeringen vil satse videre på de syv museene som utgjør Forsvarets museer i dag. I forbindelse med Grunnlovsjubileet i 2014 vil det foretas en modernisering av basisutstillingene på enkelte av museene, primært hovedmuseet på Akershus festning. I tillegg vil det også legges til rette for noen temporære og mer tidsaktuelle utstillinger om eksempelvis aktuelle konfliktområder og Forsvarets rolle i vern av demokrati og samfunnsverdier. Det vil fortsatt arbeides med å øke digitaliseringen innenfor museene, og i enda større grad gjøre museumssamlingene tilgjengelige for allmennheten. Det legges dessuten vekt på å øke samarbeidet med sivile aktører, spesielt museer, om formidling, og også om forskning og gjenstandsforvaltning.

For *forsvarsmusikken* foreslås det å videreutvikle de allerede igangsatte satsningene innenfor publikumsrettede tilbud, og aktiviteter i Forsvaret innenfor sivilt/militært samarbeid bl.a. i internasjonale operasjoner, seremonier mv. Korpsene når i dag ut til et stort publikum, men har et enda større synliggjøringspotensial.

Det legges opp til å videreføre dagens korpsstruktur med fem musikkorps, slik at forsvarsmusikken fortsatt kan ha et høyt aktivitetsnivå rundt omkring i landet. Etableringen av FAKT skal bl.a. bidra til å styrke og effektivisere virksomheten til Forsvarets musikk. Det er imidlertid behov for å forbedre den administrative kapasiteten knyttet til de enkelte korpsene lokalt. Fra siste halvdel av langtidsperioden, dvs. fra 2011 og gradvis frem mot 2013, mener regjeringen at det er behov for å legge opp til en trinnvis, moderat opptrapping av

besetningen med særlig prioritet til de minste korpsene. Forsvarets musikk bør også videreutvikle sitt etablerte samarbeidsnettverk med sivile, kulturelle institusjoner og opplevelsesaktører, for å kunne gi større kulturell verdiskapning både for Forsvaret og for det sivile samfunnet. Forsvarets musikk er avhengig av tilgang til høyt kvalifisert og spesialisert arbeidskraft og må derfor også ha ha et tett samarbeid med de sivile utdanningsinstitusjonene.

Når det gjelder *krigsminnesmerkene* forslås det at Forsvarets museer skal sluttføre arbeidet med å kartlegge og registrere omfanget av krigsminnene, og gjøre informasjonen tilgjengelig for allmennheten. Kartleggingen omfatter både militære minnesmerker og sivile krigsminnesmerker i alle kommuner i landet, og favner alt fra landingssteder for flydropp til større monumenter og bautaer. Regjeringen er også opptatt av at Forsvaret fortsatt har fokus på vern og vedlikehold av de krigsminnene som faller inn under etatens ansvarsområde.

Kapittel 1 gir introduksjon til meldingen, dens bakgrunn og hensikt.

Kapittel 2 er et sammendrag av hovedbudskapet i meldingen.

Kapittel 3 redegjør for rammene og forutsetningen for meldingen herunder bl.a. begrepsavklaring og tidshorisont for forslagene.

Kapittel 4 gir et historisk tilbakeblikk på kulturvirksomheten i Forsvaret, samt beskriver hva den militærkulturelle virksomheten består av, og dens mål, aktiviteter og samfunnsverdi.

Kapittel 5, 6, 7 og 8 beskriver nærmere den virksomheten som foregår i dag. Her skisseres også den ambisjonen som regjeringen legger til grunn for de nasjonale festningene, Forsvarets museer, Forsvarets musikk samt krigsminnesmerkene fremover.

Kapittel 9 omhandler økonomiske og administrative konsekvenser.

3 Forutsetninger og rammer for meldingen

3.1 Innledning

Regjeringen har de senere år styrket kulturvirksomheten i Forsvaret på flere områder. Budsjettet til Forsvarets musikk har siden 2006 årlig fått økte rammer, og det er tildelt betydelige midler til ekstraordinært vedlikehold av de nasjonale festningsverkene. I tillegg er det fastsatt generelle retningslinjer for forvaltningen av statens kulturhistoriske eiendommer. Internt i Forsvaret har det administrative ansvaret for kulturvirksomheten blitt styrket og omorganisert, gjennom opprettelsen av Forsvarets avdeling for kultur og tradisjon (FAKT).

Meldingen bygger videre på de tiltakene som regjeringen og Forsvaret har iverksatt, samt de planer og rammer som eksisterer for videreutviklingen av kulturvirksomheten.

3.2 Kulturvirksomheten – omfang og avgrensning

Kultur har ingen entydig definisjon i samfunnet. St.meld. nr. 48 (2002-2003) *Kulturpolitikk frem mot 2014* bruker begrepet i vid forstand om verdier, normer, kunnskaper, symboler og ytringsformer som er felles for en viss gruppe mennesker eller et bestemt samfunn.

Denne meldingen handler om kulturvirksomheten i Forsvaret, som her forstås som tre hovedområder; *de nasjonale festningsverkene*, *Forsvarets museer*, og *Forsvarets musikkorps*. Meldingen omfatter også *forsvarsrelaterte minnesmerker*. De 14 nasjonale festningsanleggene er i dag unike historiske rammer for kulturarrangementer, kunstnere og lokale næringsdrivende. Dette kommer både lokalbefolkningen og tilreisende til gode. Forsvarets fem musikkkorps arrangerer og deltar årlig på et stort antall konserter i inn- og utland, og representerer i tillegg

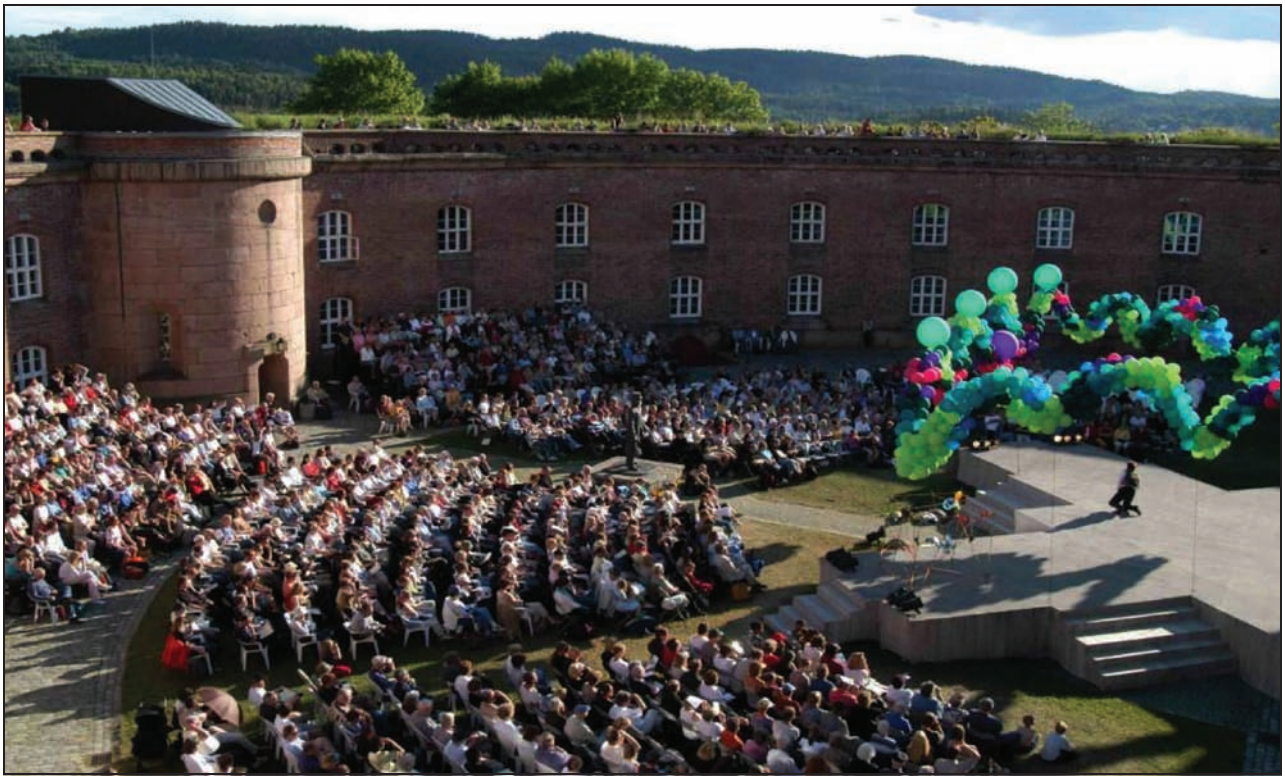

Figur 3.1 Kulturinstitusjonene i forsvarssektoren har et betydelig samarbeid med andre aktører, som bidrar til et bredt kulturtilbud for samfunnet. Dette bildet er fra et arrangement ved Oscarsborg festning

Boks 3.1 Kulturvirksomheten i Forsvaret

Begrepet «Forsvaret» er i sin formelle betydning en betegnelse for etaten Forsvaret. Når det i denne meldingen snakkes om *kulturvirksomheten i Forsvaret* siktes det i hovedsak til kulturinstitusjoner, forvaltningsorganer og aktiviteter i hele forsvarssektoren, ikke bare internt i etaten Forsvaret. Forsvarssektoren omfatter, i tillegg til det som forstås som etaten Forsvaret, også virksomheten i etaten Forsvarsbygg, samt Forsvarets forskningsinstitutt og Nasjonal sikkerhetsmyndighet. Festningsverkene forvaltes av Forsvarsbygg.

en viktig kompetansearena for musikere i Norge. De syv forsvarsmuseene formidler historien om både Forsvaret og nasjonens utvikling i krig og fred. Museene er også et uttrykk for hvordan Forsvaret er knyttet til den teknologiske, økonomiske, politiske og kulturelle utviklingen i samfunnet.

Forsvaret har også annen virksomhet med betydelig kulturell verdi, utover det som omtales i meldingen. Forsvarets virksomhet rundt om i landet bidrar til kulturtilbud både for Forsvarets ansatte, vernepliktige mannskaper og for lokalbefolkningen. Ikke minst gjelder det Forsvarets engasjement innenfor voksenopplæring, soldatvelferd, idrett, prestetjeneste og tillitsmannsordningen. Forsvaret har også bidratt til oppføringen av en rekke kulturbygg og flerbrukshaller i samarbeid med kommuner, som åpner for kulturopplevelser både for vernepliktige mannskaper, forsvarsansatte og befolkningen for øvrig. Det gis dessuten støtte til enkeltaktiviteter og kulturinstitusjoner utover de etablerte forsvarsmuseene.

Kulturlandskapsforvaltning og bevaring av biologisk mangfold er også en del av den nasjonale kulturarven. Regjeringen er opptatt av at målsettingen om å bevare naturens mangfold og kulturminnevern reflekteres når Forsvaret planlegger og gjennomfører aktivitet, både i Norge og i utlandet, jf. St.prp. nr. 1 (2008-2009). Kulturlandskapsforvaltning er for øvrig ikke spesielt omtalt i denne meldingen.

3.3 Meldingens tidshorisont

Satsningsområdene i meldingen har en tidshorisont som spenner fra det dagsaktuelle til ca. 2020. For at de nasjonale festningsverkene skal nå et tilfredsstillende vedlikeholdsnivå, er det nødvendig med en langsiktig tidshorisont. Betydningsfulle milepæler er også Grunnlovsjubileet i 2014 og forsvarsmusikkens 200-årsjubileum i 2018.

3.4 Forsvarsdepartementets forvaltningsansvar

Det legges til grunn at forsvarssektoren selv organiserer og forvalter Forsvarets kulturvirksomhet.

I regjeringens retningslinjer for forvaltning av statens kulturhistoriske eiendommer forutsettes det at ansvaret for forvaltning av disse eiendommene skal ligge hos den enkelte statlige eiendomsforvalter. Det betyr at ansvaret for forvaltningen av Forsvarets kulturhistoriske eiendommer, herunder ikke minst festningsverkene, tilligger staten ved Forsvarsdepartementet. Det er også en generell forventning fra samfunnet om at Forsvaret tar vare på sine kulturverdier og sin kulturarv.

Forsvarets syv museer og fem musikkorps faller også inn under Forsvarsdepartementets ansvar.

3.5 Forsvarets avdeling for kultur og tradisjon (FAKT)

I 2008 opprettet Forsvaret en avdeling for kultur og tradisjon (FAKT), ved å slå sammen organiseringen av Forsvarets kommandantskap, Forsvarets museer og Forsvarets musikk. Hensikten med etableringen er å styrke kulturvirksomheten i Forsvaret og få på plass en ny plattform for dialog, både internt i Forsvaret og mellom Forsvaret og det sivile samfunnet.

Målet er at rammer og prosesser knyttet til Forsvarets kulturvirksomhet skal effektiviseres. Mer sambruk og samarbeid mellom kulturinstitusjonene i forsvarssektoren og Forsvarets øvrige virksomheter skal både heve kvaliteten på samt videreutvikle og øke kulturtilbudet. For eksempel kan festningene og museene levendegjøres ved større interaktivitet med publikum. Et annet eksempel kan være at Forsvarets musikk i enda større grad bruker de nasjonale festningene som arenaer for sine konserter. På denne måten kan publikum få oppleve militær kultur i et naturlig miljø.

FAKT skal tilby et bredt spekter av aktiviteter gjennom kommandantskapene, museene og forsvarsmusikken.

Boks 3.2 Fakta om FAKT

Forsvarets avdeling for kultur og tradisjon (FAKT) er overbygningen for kulturvirksomheten innad i etaten Forsvaret, og består av Forsvarets kommandantskap, Forsvarets museer og Forsvarets musikk. Avdelingen er underlagt forsvarssjefen.

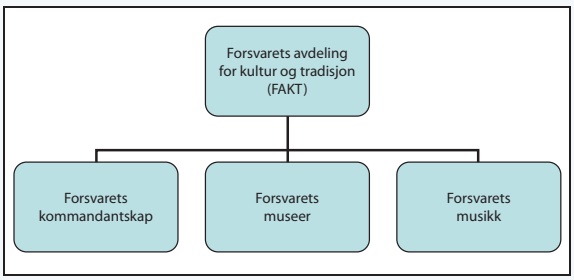

Figur 3.2 Organisasjonskart

3.6 Samarbeid med lokale miljøer og andre kulturaktører

Kulturinstitusjonene i forsvarssektoren har på mange områder et betydelig samarbeid med statlige, kommunale og sivile aktører, herunder veteranforeninger, andre forsvarsrelaterte foreninger, frivillige organisasjoner, venneforeninger og lokale myndigheter og kulturaktører. Denne type samarbeid er viktig for kontakten mellom Forsvaret og det sivile samfunnet. Det gir et bredt kulturtilbud og øker aktivitetenes betydning for lokalsamfunnet. Det bidrar også til å styrke kulturvirksomheten i Forsvaret. Det er derfor et mål at samarbeidet skal utvikles ytterligere og eventuelt formaliseres der det er hensiktmessig.

Eksempelvis vil et samarbeid mellom Forsvarets egne kulturinstitusjoner og med lokale, eksterne aktører om utstillinger og konserter kunne gi betydelig kulturelt utbytte. Slike tiltak vil være avhengig av lokal støtte, bl.a. fra de aktuelle kommunene. Forsvarsdepartementet ser derfor positivt på kommuner som ønsker å omtale kulturaktiviteter på festningene i kulturplanene sine.

3.7 Frivillig arbeid

Regjeringen verdsetter det store frivillige engasjementet som utvises i lokale miljøer, venneforeninger og uavhengige støttespillere, både når det gjelder festningene, forsvarsmuseene og Forsvarets musikk. Pensjonistmiljøer i Forsvaret legger ned et betydelig arbeid for kulturvirksomheten generelt. Disse bidragene utgjør et formidabelt tilskudd til drift, utvikling og oppmerksomhet som Forsvarets kulturvirksomhet er avhengig av. Denne type lag og foreninger utfører oppgaver Forsvaret verken kan eller bør utføre selv. Det skal fortsatt legges til rette for at denne type frivillig arbeid får gode arbeidsvilkår.

3.8 Kulturminneåret 2009

Ved å arrangere et kulturminneår i 2009 ønsker regjeringen og de sentrale samarbeidspartnerne å stimulere til et tett og godt samarbeid mellom frivillige, offentlige og private organisasjoner. Kulturminneåret vil både aktualisere og bringe mangfoldet av kulturminnene frem i lyset, og synliggjøre at det å jobbe med kulturvern og kulturformidling har en verdi i seg selv.

Forsvarets program for Kulturminneåret 2009 tar utgangspunkt i Kulturminneårets tema, med særlig fokus på dagliglivets kulturminner. I løpet av året vil publikum møte militær kulturarv med ulike og aktuelle perspektiver. Foruten verneplanarbeidet for festningene, vil det eksempelvis arrangeres utstillinger og foredragsserier med grunnlag i Forsvarets historie og virksomhet. Det legges også opp til guiding i militærhistoriske landskap, militære byvandringer og militærhistoriske utmarsjer.

Markering av Kulturminneåret er viktig, men regjeringens fokus på kultur vil fortsette også etter årsskiftet 2009/2010. Satsningen vil følges opp og er med på å angi veien videre for kulturvirksomheten, også i Forsvaret.

4 Kulturvirksomhetens rolle og betydning

4.1 Innledning

Kulturvirksomheten i Forsvaret har en betydningsfull rolle å spille også i fremtiden. Dette gjelder utad i samfunnet, som en sentral bevarer og formidler av både vår nasjonale historie og kulturarv og det som kjennetegner dagens moderne forsvar. Innad i Forsvaret er kultur en viktig og naturlig del av det å ivareta og videreutvikle profesjonsidentiteten.

4.2 Et historisk tilbakeblikk på Forsvarets rolle i samfunns- og kulturbygging

Forsvaret har gjennom århundrene hatt som overordnet oppgave å beskytte landets grenser mot invasjon. Store grenseområder mot øst, en langstrakt kystlinje og begrensede menneskelige og økonomiske ressurser har historisk sett medført behov for faste forsvarsverker. Viktige atkomstveier fra øst ble forsvart ved å bygge festninger og skanser fra Bohuslen i sør til Vardø i nord. Langs kongeveiene ble det etablert depoter i såkalte telthus som senere ble utvidet til leire. I tillegg ble

Figur 4.1 De kulturelle særtrekk som kommer til uttrykk gjennom seremonier påvirker måten den militære organisasjonen fungerer på

det etablert forsvarsanlegg for å beskytte de større byene langs kysten mot angrep fra sjøen.

Forsvarets rolle i Norges historie er imidlertid ikke begrenset til vern om fred og innsats i krig. Forsvaret har gjennom tidene i betydelig grad preget samfunnsutviklingen på en rekke områder. Den militære profesjonen er internasjonal, både med hensyn til krigskunst, organisasjon, våpenteknologi og fremfor alt troppenes verdier og normer. Derfor har militærmakten til alle tider vært en viktig kanal for impulser utenfra. Offiserer har tatt med seg viktig fagkunnskap hjem fra andre land, og har formidlet nye kulturelle strømninger og ideer fra kontinentet.

Forsvaret har også gjennom historien spilt en viktig rolle i utviklingen av infrastruktur. Eksempelvis har enkelte ingeniøroffiserer satt svært synlige arkitektoniske og byggingsmessige spor etter seg i form av festninger, telegraf- og jernbanetraseer og byplaner. Like sterk har den militære innflytelsen vært på områder som ledelse og utdanning, strategi og taktikk, organisasjon og forvaltning, våpenteknologi og -produksjon, landbruk og industri, og dessuten klesdrakt og mote, musikk og kunstliv.

Sett i et historisk perspektiv har Forsvaret vært en av statens viktigste representanter ute i lokalsamfunnene. Innkreving av toll og skatt, grensekontroll og håndhevelse av loven har opp igjennom århundrene utgjort noen av oppgavene. Veiarbeider ble ofte utført av soldater. Postvesenet var frem til siste halvdel av 1800-tallet underlagt Marinedepartementet, og offiserer sto for persontransport langs kysten. I flere generasjoner var Forsvaret den eneste institusjonen som tilbød høyere utdannelse i Norge. Dessuten var en karriere i Forsvaret et reelt alternativ til livsmønsteret i lokalsamfunnet.

Militærmakten påvirket flere steder den økonomiske utviklingen. Virksomheten ga nye inntektsmuligheter i form av salg av varer og tjenester. Ved ekserserplassene ble det opprettet skyssstasjoner, og fremveksten av festningsbyene og senere de øvrige garnisonsbyene er andre eksempler.

Tjenestegjøring i Forsvaret har også i særlig grad vært med på å forme det norske samfunnet. Unge menn med ulik kulturell bakgrunn ble brakt sammen og fikk nye erfaringer med hensyn til byggematerialer og -teknikker, organisasjonsformer, utstyr, kosthold og enkle matematiske beregninger. Denne kunnskapen brakte de med seg tilbake til hjemtraktene. Kanskje enda viktigere var erfaringen av et fellesskap utenfor bygda. På denne måten har Forsvaret vært en sentral institusjon i dannelsen av en felles norsk identitet.

Forsvaret har opp gjennom historien også hatt en viktig rolle i befolkningens kulturdannelse. Da militærmusikken for alvor ble etablert rundt 1800-tallet, gjorde den kunstformer tilgjengelige for allmuen. Musikken hadde frem til da stort sett vært forbeholdt borgerskapet og de høyere sosiale lag. Inntil slutten av 1800-tallet var det i tillegg kun militærmusikken som drev profesjonell musikkutdanning i Norge.

Militærhistorie er med andre ord mer enn beretninger om våpenutvikling og krig. Det er en viktig side av historien om det norske samfunnets utvikling, både på det politiske plan og i hverdagen til enkeltmennesker.

4.3 Hvorfor Forsvarets kulturvirksomhet fremdeles er viktig

Historisk sett har det vært Forsvarets operative behov som har vært utgangspunktet for kulturaktiviteten i Forsvaret. Militære behov har dermed også formet kulturuttrykkene. I dag er hovedbegrunnelsen for aktiviteten i større grad knyttet til Forsvarets kulturelle bidrag til samfunnet. Samtidig spiller kulturvirksomheten fortsatt en viktig rolle internt i etaten i forhold til Forsvarets behov for identitetsbygging og symboler. Kulturvirksomheten i Forsvaret er viktig fordi den er en del av nasjonens historie, identitet og samfunnsbygging. Den er et bidrag til vernet av samfunnets verdier og er dessuten et symbol på det moderne Forsvaret. Kulturaktiviteten er også viktig som kunnskap og kulturopplevelser for befolkningen.

4.3.1 En del av nasjonens historie og identitet, et symbol på det moderne Forsvaret og et forsvar av samfunnets verdier

I forlengelsen av den historisk sett viktige rollen Forsvaret har hatt i å bidra til å bygge samfunnet og legitimere staten, har Forsvaret også en sentral funksjon som *tradisjonsbærer* og *historieforvalter*. Historiebevissthet, forståelse og innsikt i nasjonens utvikling er en sentral del av et sivilisert samfunn. Det er viktig at Forsvaret er seg dette historiske ansvaret bevisst. Samtiden forstås ofte best i rammen av fortiden.

Kulturvirksomheten formidler imidlertid ikke bare historiefortellingen om Forsvaret, men symboliserer også *det moderne Forsvaret* av i dag.

Som følge av omstillingen i Forsvaret, er dagens forsvar til stede færre steder i landet og færre mennesker har egenerfaring med forsvarsaktivitet. Det gir en helt spesiell utfordring med tanke på å synliggjøre hva Forsvaret står for. Åpenhet og nærhet til befolkningen er viktig for å skape og opprettholde den tilliten som Forsvaret er avhengig av. Kulturvirksomheten er i den sammenheng viktig som et ansikt utad i samfunnet, og er en måte å kommunisere og tydeliggjøre de verdier og kvaliteter Forsvaret representerer.

Foruten å være et forsvar av territorium, er Forsvaret også et *vern om demokratiske samfunnsverdier*. Forsvarets verdi og troverdighet forankres ved å legge til rette for offentlig debatt og kunnskaps- og meningsdannelse. Forsvarets kulturarenaer gir muligheter for å formidle ikke bare Forsvarets egen historie og kulturarv, men kan også i samarbeid med andre aktører rette fokus på viktige samfunnsverdier som demokratiutvikling, menneskerettigheter og rettsstatens prinsipper, og dessuten bidra til å forstå aktuelle hendelser.

Forsvarets virksomhet, som politisk virkemiddel, skal være forankret i og representere samfunnets normer og verdier. Derfor er det viktig for Forsvaret, kanskje vel så mye som for mange andre etater, å uttrykke respekt for kulturuttrykk og kulturell aktivitet. Kulturen er i så måte en form for etisk forankring, som en referanse når makt må utøves. Denne dannelsen er viktig for mennesker som må opptre i svært krevende situasjoner. Risikoen for å ødelegge, ta andres liv og miste eget stiller en overfor en rekke dilemmaer. Kulturvirksomheten skal virke bevisstgjørende også for de som har sitt virke i Forsvaret. Vi ønsker et verdiorientert forsvar forankret i verdiene i samfunnet.

4.3.2 Forsvarets behov

For å få en helhetlig forståelse av kulturvirksomheten i Forsvaret, må kulturens betydning for organisasjonen belyses. Kultur har en betydelig rolle å spille internt, bl.a. fordi den i mange tilfeller er en del av den øvrige virksomheten. Ikke minst er deler av kulturaktiviteten et uttrykk for den interne organisasjonskulturen. De kulturelle særtrekk som kommer til uttrykk gjennom seremonier, minnemarkeringer, parader, merkedager, flaggbruk, salutter og øvrige symboler og ritualer, påvirker måten den militære organisasjonen fungerer på. Symboler og ritualer gjennomsyrer alle organisasjoner og sider ved samfunnslivet, og i særlig grad Forsvaret. Det skaper korps- og avdelingsstolthet, samhold, tilhørighet og fellesskap og underbygger en felles intern profesjonsidentitet, noe som kan være avgjørende for å løse de krevende oppdrag Forsvaret er pålagt.

I organisasjoner med store krav til omstillingsevne vil slike symboler som skaper en følelse av stolthet, samhold og identitet for ansatte også være viktige for å beholde kvalifisert arbeidskraft. Kulturvirksomheten er i tillegg en ressurs i forhold til å skape et bilde av organisasjonen overfor potensielt nye arbeidstakere, i og med at den synliggjør Forsvaret på en rekke eksterne arenaer.

4.3.3 Kunnskap og kulturopplevelser for befolkningen

Kulturopplevelser, kunst og kunnskap har også en betydelig egenverdi. Kulturen i Forsvaret er til glede og atspredelse, både for allmennheten og for den enkelte – enten man har et forhold til Forsvaret eller ikke. Festningene, forsvarsmuseene og forsvarsmusikken tilbyr kunnskap og kulturopplevelser av helt spesiell karakter til befolkningen.

Forsvarets kulturvirksomhet treffer et formidabelt antall mennesker hvert år – langt flere enn noen annen del av Forsvarets virksomhet. Eksempelvis er Forsvarets museer blant de fem mest besøkte museene i Norge. Forsvarets musikk representerer Norges største arbeidsplass for profesjonelle blåsemusikere og er en kulturell spydspiss innenfor denne musikkgenren. Forsvarets musikk spiller ikke minst fremdeles en særlig viktig rolle for amatørmusikklivet, ved å påvirke fremveksten og driften av musikkorps og musikkskoler over hele landet. Festningene er på sin side særegne formidlere av militær, lokal, regional og nasjonal historie. Forsvarets kulturvirksomhet er således et sentralt og viktig tillegg til den kulturproduksjonen som skjer i samfunnet forøvrig.

5 De nasjonale festningsverkene

5.1 Innledning

Festningene er noen av Norges mest monumentale historiske byggverk og anlegg. De er synlige identitetsskapere og viktige formidlere av militær, lokal, regional og nasjonal historie.

Regjeringens ambisjon er å tilrettelegge for levende og nyskapende aktivitet på festningene. På grunn av blant annet manglende vedlikehold og dårlig tilpasset bruk over lang tid, er det i dag et omfattende vedlikeholdsbehov på festningsverkene. Regjeringen har derfor bevilget en betydelig sum til vedlikehold. Festningene skal vernes gjennom skånsom bruk på kulturminnenes premisser. Bruk og utvikling skal forsterke anleggenes egenart og karakter, slik at de kan fremstå med verdighet. Regjeringen mener at fokuset fremover bør være på:

- å sikre nødvendig vedlikehold med utgangspunkt i gjennomførte tilstandsvurderinger
- å tilpasse arenaene til økt og ny bruk av festningene, bl.a. i samarbeid med sivile aktører, for å videreutvikle festningene som viktige møteplasser mellom Forsvaret og samfunnet for øvrig
- å tilrettelegge for økt historie- og kulturformidling på festningene

Figur 5.1 Festningene, slik som Kongsvinger festning, representerer i dag det fysiske bindeleddet mellom Norges historie og Forsvarets historie

– å videreutvikle samarbeidet med kommuner, sivile kulturinstitusjoner, lag og foreninger om aktivitet på festningene

5.2 De nasjonale festningsverkene

Norge har i dag 14 nasjonale festningsverk fra Vardøhus festning i nord til Fredriksten festning i sør. Festningene har ulik historie og karakter, men de har alle til felles en fantastisk beliggenhet og en arkitektur preget av europeisk kulturtradisjon. De består også av store naturområder med militærhistoriske spor og et biologisk mangfold.

Historisk sett representerer festningene en del av Forsvarets historie gjennom mer enn 800 år. De kjennetegner Forsvarets kamp for land og folk, fred og frihet fra senmiddelalderen via dansketiden, unionsperioden og selvstendigheten i 1905 til siste verdenskrig. Festningene forteller oss også om den norske militære profesjonskulturen og -identiteten. Akershus, Bergenhus og Karljohansvern er fremdeles i aktiv militær bruk. Med unntak av disse tre har Forsvaret trappet ned sin aktivitet på festningene. Anleggene har derfor i større grad blitt åpnet for allmennheten, og festningsverkene har særlig i løpet av de siste tiårene utviklet seg til arenaer for kultur, lokal næringsvirksomhet og opplevelser av både militær og sivil karakter. Festningene er unike og særpregede arenaer som møter stor interesse og betydelig engasjement både lokalt og nasjonalt.

I St.meld. nr. 54 (1992–1993) *Nasjonale festningsverk* er ti store festninger og fire mindre anlegg definert til å være av nasjonal betydning:

– Akershus festning, Oslo
– Bergenhus festning, Bergen
– Fredrikstad festning/Gamlebyen, Fredrikstad
– Fredriksten festning, Halden
– Fredriksvern verft, Stavern
– Karljohansvern, Horten
– Kongsvinger festning, Kongsvinger
– Kristiansten festning, Trondheim
– Oscarsborg festning, Drøbak
– Vardøhus festning, Vardø
– Austrått fort, Ørland
– Hegra festning (Ingstadkleiva fort), Stjørdal
– Møvik fort, Kristiansand
– Trondenes fort, Harstad

Gjennom forsvarssektorens arbeid med verneplaner, er porteføljen i dag utvidet til også å omfatte flere anlegg fra tiden før 1905 og til og med første verdenskrig. Disse er 22 mindre grensebefestninger i Østfold, som inngår i Østfold festningsdistrikt, i tillegg til Vardåsen fort i Kongsvinger som forvaltes som en del av festningen der. Videre er Hegra festning supplert med forsvarsanlegg i Verdalen, og utgjør til sammen den historiske enheten *Stjør- og Verdalske befestninger*. Meldingen konsentrerer seg i all hovedsak om de 14 nasjonale festningsverkene.

5.3 Fra stridsanlegg til kulturminner

Norske forsvarsanlegg er til alle tider bygget i tråd med rådende behov, våpenteknologi og samtidige europeiske forbilder med hensyn til arkitektur og byggeteknikk. Ingeniøroffiserer i kongens tjeneste tilpasset de kontinentale forbildene til knappe ressurser og norsk terreng, og bygget anlegg som ikke sto tilbake for festningsverk i andre land.

Det var i middelalderen at oppføringen av faste forsvarsanlegg i en viss utstrekning startet i Norge. Det var særlig fra og med ca. år 1300 at Norge fikk et forsvar med festninger på de viktigste strategiske stedene i hele landet, langs grensen mot øst og ved de viktigste byene. Både Bergenhus og Akershus er to betydelige festningsanlegg fra denne perioden. Bergenhus ble påbegynt på 1100-tallet og Akershus ca. år 1300. Vardøhus har også sin opprinnelse på 1300-tallet, men det er i dag ingen spor igjen av den opprinnelige festningen.

Den neste større perioden med festningsbygging fant sted under unionstiden med Danmark på 16- og 1700-tallet. Endring i våpenteknologi, med innføring av geværer og kanoner, skapte nye prinsipper for festningsbygging. Det var prinsippet om utforming av bastioner som skulle bli enerådende i flere hundre år, helt frem til slutten av 1700-tallet.

Etter 1814, da Norge kom i union med Sverige, gjorde endret trusselbilde og ny teknologi at festningene etter hvert ble nedlagt som stridsanlegg. De fikk da ny bruk som depotfestninger, garnisonssteder og tilhold for militære staber, skoler og andre enheter. I tiden rundt 1905 ble det bygget en rekke nye forsvarsverk langs grensen mot Sverige, og ved viktige strategiske punkter lengre inn i landet. Forsvarsverkene nærmest svenskegrensen ble fjernet som ledd i fredsavtalen med Sverige etter unionsoppløsningen. I stedet oppførte man en rekke nye forsvarsverk mot Sverige, den såkalte «tilbaketrukne Glomma-linjen».

Kystfortene fra denne perioden har vært i lengre operativt bruk. De ble betydelig endret og

modernisert i løpet av en periode på vel 40 år, og representerer noen av de viktigste anleggene i Forsvarets nyere historie. Under annen verdenskrig foretok tyskerne omfattende oppdateringer av fortene, og anleggene var i bruk av det norske kystartilleriet i lang tid etter krigen. Som et ledd i at trusselbildet endret seg etter den kalde krigen, har det skjedd et teknologisk tidsskille ved at stasjonære anlegg er faset ut til fordel for mobile og fleksible enheter. Alle kystfort i Norge er fra og med 2006 nedlagt, og Kystartilleriet er opphørt som egen våpenart, jf. B. innst. S nr. 7 (2005-2006) til St.prp. nr. 1 (2005-2006). Ved hver av de tre største tyske kanonstillingene – Møvik, Trondenes og Austrått – er én eller flere av kanonene bevart, og utgjør en del av de 14 nasjonale festningsverkene. Med sine storkalibrede kanoner er disse anleggene sjeldne i verdenssammenheng.

5.4 Den kalde krigens kulturminner

St.meld. nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner* stadfester at samfunnet har et ansvar for å dokumentere alle sider av sin historie, også samtidshistorien. Internasjonalt knytter det seg stor interesse til *Den kalde krigens epoke* – tiden fra 1945 frem til 1990-tallet – og det arbeides med kulturminnespørsmål om denne perioden i resten av Skandinavia, Baltikum og andre europeiske land. Norge er interessant på grunn av den strategiske beliggenheten mot nord og øst. Riksantikvaren har understreket at anlegg fra denne tiden har kulturhistorisk verdi og har ønsket at enkelte bør bevares som kulturminner.

Etter at Stortinget vedtok å nedlegge alle faste kystartillerianlegg, er også de mest moderne kanon- og torpedobatterier og minestasjoner fra 1970–90-tallet nedlagt. Riksantikvaren vurderer at ett objekt av hver hovedkategori bør bevares. Det betyr ett torpedobatteri, ett 75 mm kanonbatteri og ett 120 mm kanonbatteri. I tillegg kommer enkeltelementer av landforsvarslinjen «Frøy» i Troms. Et fåtall øvrige nyere fort vurderes i tillegg bevart for allmennheten. Forsvarsdepartementet vil i nært samarbeid med Riksantikvaren utrede hvordan et fremtidig offentlig eierskap skal utøves, og hvem som skal ha det forvaltningsmessige ansvaret for disse anleggene.

5.5 Kulturminneforvaltning og verneplaner

Forsvarssektorens arbeid med verneplaner representerer et nybrottsarbeid innenfor kulturminnefeltet i Norge. Som den første statlige sektor, tok forsvarssektoren allerede i 1995 initiativ til en systematisk kartlegging av de mest verneverdige objektene i eiendomsporteføljen. Landsverneplanen forelå ved årsskiftet 2000/2001 og inneholder en samlet oversikt over verneverdige bygninger og anlegg i Forsvarets eie, samt forslag til vernekategorisering.

Arbeidet med separate verneplaner for de 14 nasjonale festningsverkene ble fullført i 2006, og lagt frem av Forsvarsdepartementet våren 2007. Verneplanene gir den første samlede oversikten over verneverdiene på festningene, og er pionerarbeider med hensyn til beskrivelse og klassifisering av anleggene. Planene gir en omfattende dokumentasjon av eiendomsforhold, historikk, miljøforhold, tilstand m.m. De er viktig grunnlagsdokumentasjon i arbeidet med å frede festningene i henhold til kulturminneloven, eller som grunnlag for vern på annen måte. Verneplanene er også styrende for forvaltning og utvikling av festningene til etterbruk for kulturelle formål, næringsvirksomhet og opplevelser. Det gjenstår i dag en revidering av de opprinnelige verneplanene for Bergenhus og Akershus, slik at de får samme standard og kvalitet med hensyn til innhold og presentasjon som de øvrige verneplanene.

Foruten de nasjonale festningsverkene forvalter og bruker Forsvaret flere leire og bygninger som er vernet som kulturminner. Dette er i hovedsak bygninger og anlegg fra 1900-tallet som er i daglig bruk som kontorer, kaserner, lagerbygg og til andre formål. Det er ingen forutsetning i vernestatusen at Forsvaret skal eie disse, og mange vernede bygninger og anlegg er solgt med verneklausul. Forsvaret må imidlertid ta hensyn til vernestatusen på en del av bygningsmassen som er i bruk. Dette innebærer i mange tilfeller økte kostnader for Forsvaret sammenlignet med bygningsmasse som ikke er vernet.

5.6 Forsvarsbygg som forvalter av festningene

Med mange ulike aktører på festningene er det viktig med en overordnet styring og forvaltning av festningene. Siden 2002 har festningene vært forvaltet av Forsvarsbygg på vegne av Forsvarsdepartemen-

Boks 5.1 Nasjonale festningsverk - historie og aktiviteter

Akershus festning

Historie

Håkon 5. Magnusson anla middelalderborgen omkring år 1300 som sete for kongens representanter, strategisk beliggende på Akersneset i Oslo. På 1600-tallet ble borgen bygget om til et renessanseslott omgitt av en bastionfestning. Den over 700 år gamle borgen har overlevd flere beleiringer, men har aldri blitt inntatt med makt av en utenlandsk hær. Akershus ble nedlagt som operativt forsvarsverk på midten av 1800-tallet, og ble da et militært hovedkvarter, skole og depot- og forlegningsområde. Deler av anlegget ble også benyttet som fengsel og straffarbeidsanstalt fra 1820. Akershus festnings rolle under den andre verdenskrig har gitt festningen en spesiell plass i det norske folks bevissthet.

Aktiviteter

Festningen har i dag status som nasjonalsymbol på grunn av sin rolle for konge- og statsmakt. Akershus festning og slott er fast seremoniell arena under statsbesøk og for regjeringens representasjonsvirksomhet samt i forbindelse med offisielle politiske og militære besøk til sektoren. Akershus festning er arena for Forsvarets hovedmarkeringer i forbindelse med militære merkedager.

Den militære tilstedeværelsen ved festningen omfatter bl.a. forsvarssektorens strategiske hovedkvarter med Forsvarsdepartementet og Forsvarsstaben, Forsvarets logistikkorganisasjon, Forsvarets høgskole, Forsvarets sikkerhetstjeneste, Forsvarets militærgeografiske tjeneste, Kongeskipet Norge (ankerplass), Forsvarets mediesenter, Forsvarets stabsmusikkorps, Forsvarsmuseet, Norges hjemmefrontmuseum og Vernepliktsverkets lokale enhet. Disse avdelingene har til sammen ca. 1500 militære og sivile ansatte samt ca. 200 vernepliktige mannskaper. I tillegg huser garnisonen også en rekke forsvarsrelaterte organisasjoner som bringer sine aktiviteter og sine nettverk inn på festningen, og som representerer et betydelig sivilt-militært samarbeid.

For Akershus festning finnes det en særskilt samarbeidsordning i form av Stiftelsen Akershus Festning for Kunst og Kultur (SAKK). I samarbeid med Akershus kommandantskap har stiftelsen siden 1989 stått som initiativtaker til kulturarrangementer på festningsområdet.

Festningen er et viktig rekreasjonsområde for byens befolkning og en viktig kulturarena for konserter og teaterforestillinger. Gjennom utvikling av en ny og bedre scene sentralt på festningsområdet, vil det legges til rette for videre økning av kulturformidling og aktiviteter på festningen fra 2010. Det er også avsatt midler til å utarbeide en mulighetsstudie for fremtidig bruk av bygning 22 til allmenne formål, der samarbeid med private interesser skal vurderes.

Akershus festning hadde ca. 345 000 besøkende i 2008.

Bergenhus festning

Historie

Bergenhus festning har sin opprinnelse i middelalderen, med Håkonshallen og Rosenkrantztårnet som viktige symbolbygninger. Fra begynnelsen av 1100-tallet og ut på 1200-tallet, var kjerneområdet i dagens Bergenhus kongens hovedsete. I løpet av 1600-tallet ble festningen utbygget og var på sitt mest fullstendige rundt 1700, med Bergenhus og den delen som utgjør Sverresborg som en samlet festning. Bergenhus ble sterkt ødelagt under en eksplosjonsulykke under den annen verdenskrig, men ble senere restaurert.

Aktiviteter

Forsvaret har en markert tilstedeværelse gjennom Bergenhus kommandantskap, Bergenhus festningsmuseum og Forsvarets musikkkorps Vestlandet. I tillegg omfatter den militære tilstedeværelsen på festningen hovedkvarteret og distriktsstaben til Hordaland heimeverndistrikt nr. 09 (HV-09), Forsvarets regnskapsadministrasjon og Vernepliktsverkets lokale enhet. Disse avdelingene har til sammen ca. 200 militære og sivile ansatte. I tillegg er det et omfattende militærkulturelt samarbeid mellom garnisonen og Sjøkrigsskolen og Haakonsvern orlogsstasjon som sentrale kulturbærere i Sjøforsvaret.

Bryggen museum leier lokaler og tilbyr informasjon og servering i sommersesongen. Koengen har i de siste årene markert seg som Bergens nye, store utendørs konsertarena for pop- og rockemusikk.

Bergenhus festning hadde ca. 400 000 besøkende i 2008.

Fredrikstad festning

Historie

Da Norge mistet Bohuslen med Bohus festning i 1658, fikk Fredrikstad økt forsvarsmessig betydning. I 1663 startet byggingen av en helt ny festning, etter det gammel-nederlandske systemet, med hele og halve bastioner, brede vannfylte vollgraver og dype jordvoller. Kun én gang ble festningen angrepet, i august 1814, av kronprins Karl Johan Bernadotte. Festningen hadde en viktig rolle som depot og forsyningsbase. All militær aktivitet på Fredrikstad festning opphørte i 2002.

Aktiviteter

Gamlebyen i Fredrikstad er Nordens best bevarte festningsby. Ved overgang til nye aktiviteter har målet vært å ivareta et levende bymiljø. I dag arbeider flere i festningsbyen enn da Forsvaret hadde sin virksomhet der. Gamlebyen kan tilby markeder, konserter, teaterforestillinger samt gallerier, butikker og spise- og overnattingssteder.

Det var ca. 435 000 besøkende på Fredrikstad festning i 2008.

Fredriksten festning, Halden

Historie

I forbindelse med Hannibalfeiden (1644-45) ble det bygget et forsvarsverk i Halden der festningen i dag ligger. Selve Fredriksten festning ble påbegynt i 1661 og er oppkalt etter den dansknorske kongen Frederik III. Slik festningsverket fremstår i dag er anlegget i hovedsak et resultat av utbygging på 1660- og 1670-tallet, som følge av at Frederikshald ble grenseby da det tidligere norske området Bohuslen ble svensk territorium i 1658. Festningen har stått sin prøve i flere kamper. Det var utenfor Fredrikstens murer at Kong Karl XII møtte sin skjebne i 1718. Etter Karlstadkonvensjonen i 1905 ble festningen nedlagt som operativ krigsfestning.

Aktiviteter

I dag er festningen åpen for alle og en rekke museer, butikker og spisesteder er å finne i indre festning. Området bak festningen blir brukt til konserter og andre kulturarrangementer. Festningen er to ganger brukt som kulisser til uroppføring av opera, og er regionens tusenårssted. Fylkeskommunen og lokale aktører arbeider for å få etablert en årlig opera/musikkteaterfestival på området.

Den militære tilstedeværelsen på festningen omfatter kommandanten og Fredriksten festningsmuseum.

Fredriksten festning hadde ca. 270 000 besøkende i 2008.

Fredriksvern verft, Stavern

Historie

Fredriksvern verft i Stavern ble besluttet bygget i 1750 av Kong Fredrik V av Danmark-Norge, og anlegget sto ferdig allerede i 1758. I 1814 ble verftet hovedstasjon for den norske flåte. Fredriksvern ble da et sentrum for den maritime militære virksomheten i Norge, med fortifisert orlogs-, galeiverft og flåtestasjon. Senere ble det Norges første utdanningssted for sjøoffiserer med maritime fag og skipskonstruksjon. Marinens virksomhet ble flyttet til Horten i løpet av 1800-tallet. Kyst- og kystkultur er en fellesnevner både i verftets militærhistoriske epoke og for utviklingen av Stavern som by. All militær aktivitet på Fredriksvern verft opphørte i 2002.

Aktiviteter

Fredriksvern verft har en viktig posisjon i Stavern og den søndre del av Vestfold.

Justis- og politidirektoratet benytter i dag størstedelen av det tidligere militære etablissementet til et kurs- og øvingssenter. I verftets eldste del er det i dag gallerier, museer og teatervirksomhet samt jule- og påskemarked.

Det var ca. 220 000 besøkende på Fredriksvern verft i 2008.

Karljohansvern, Horten

Historie

Marinebasen og verftet på Karljohansvern ble etablert i 1818. Planen for en ny norsk marine var store og flåtehavnen i Stavern (Fredriksvern verft) ville derfor være for liten. Målsettingen om å bygge en stor befestet garnisonsby i Indre Horten ble skrinlagt før 1850. Boligbyggingen fortsatte imidlertid på utsiden av etablissementet og la grunnlaget for det som senere ble Horten by. Fra første verdenskrig ble Karljohansvern et senter for produksjon og utvikling av ammunisjon, miner og torpedoer, noe senere også produksjon av enkle flytyper.

Aktiviteter

Forsvaret bruker fremdeles deler av fortet den Norske Løve på øya Vealøs, og tilliggende øyer. Den militære tilstedeværelsen ved festningen omfatter Kongelige norske marines musikkkorps, Marinemuseet, og elementer fra Forsvarets logistikkorganisasjon.

Forsvaret har de seneste år avhendet en lang rekke bygninger og anlegg, og sivil bruk og aktivitet er i ferd med å sette et stadig sterkere preg på området. Preus fotomuseum har etablert seg i samme bygning som Marinemuseet, og det finnes gallerier, museer og spisesteder på verftet. Arenaen er et rekreasjons- og museumsområde for lokalbefolkningen, og har gode forutsetninger for å videreutvikles som dette.

Karljohansvern hadde ca. 80 000 besøkende i 2008.

Kongsvinger festning

Historie

Kongsvinger festning ble bygget på slutten av 1600-tallet for å sikre og forsterke Glomma-linjen, som var det eneste naturlige hinderet på veien fra Sverige mot Christiania. I løpet av 1700-tallet ble festningsanlegget utvidet og nye bygninger oppført. I krigstiden fra 1808–14 ble festningen tillagt stor betydning, og den var bl.a. hovedforsyningsbase. Kongsvinger befestninger var også sentral i forsvarsplanene mot Sverige i 1905, og den ble derfor modernisert i 1903 ved bygging av Vardåsen og Gulbekkåsen fort. Den tyske okkupasjonen satte også sitt preg på deler av festningen.

Aktiviteter

Som historisk forsvarsverk og kulturminne er anlegget et av Hedmark fylkes viktigste. Den militære tilstedeværelsen ved festningen omfatter kun kommandanten og Kongsvinger festningsmuseum. Det er et økende militærkulturelt samarbeid mellom festningen og de militære avdelingene i Østerdalen. Det er stor kulturell aktivitet på festningen, bl.a. konserter, guidede turer, besøk på museet, bevertning og overnatting. Det arbeides med å utvikle festningen til et helårs kurs-, konferanse- og overnattingssted.

Kongsvinger festning hadde ca. 12 000 besøkende i 2008.

Kristiansten festning, Trondheim

Historie

Kristiansten festning ble bygget på den strategiske høyden Erlandshaugen, for å hindre fiender i å skyte ned på Trondheim. Den direkte foranledningen for byggingen av festningen med donjon (tårn) var den store bybrannen i 1681. Festningen ble aldri angrepet direkte, men som følge av den store nordiske krig fra 1700-1721 ble festningen beleiret av svenskene i 1718. Etter unionen med Sverige ble angrep fra landsiden ikke lenger sett på som en trussel for byen. Festningen ble etter hvert betraktet som et historisk minnesmerke og behandlet deretter.

Aktiviteter

Den militære tilstedeværelsen ved festningen omfatter museumsutstilling og frem til nå også Luftforsvarets musikkorps. Kommandanten på Kristiansten har også et protokollært og seremonielt ansvar for Hegra festning. I tillegg er det et omfattende militærkulturelt samarbeid mellom garnisonen og Luftkrigsskolen.

Kristiansten festning har et spisested, butikk og selskapslokaler. Dagens forvaltning og utvikling av festningen har fokus på ingeniørkunst og fortifikasjon, som et ledd i den naturvitenskapelige profilen for Trondheim for øvrig. Donjonen er åpen for publikum med militærhistorisk utstilling. Kasemattene (hulrommene i festningsmurene) er innredet til møterom, økumenisk kapell, butikk og nødvendige fasiliteter. Venneforeningen har tatt initiativ til å etablere et besøkssenter med matematikkfaglig profil i tilknytning til festningen i samarbeid med lokalt næringsliv.

Det var ca. 190 000 besøkende på Kristiansten festning i 2008.

Stjør- og Verdalske befæstninger med Hegra festning

Historie

I 1907 vedtok Stortinget å bygge Stjør- og Verdalske befæstninger med et sperrefort på Ingstadkleiva i Stjørdal og et sperrefort i Verdal. Man fryktet på den tiden at landet skulle bli delt i to ved angrep fra Sverige som en følge av unionsoppløsningen i 1905. Hegra festnings rolle under siste verdenskrig er en viktig del av landets historie.

Aktiviteter

Festningene drives av aktive venneforeninger i sommersesongen, og interessen for å bruke dem er økende. Det er etablert et samarbeidsforum med lokale aktører og kommunen ved Stjørdal Næringsforum.

Hegra festning hadde ca. 25 000 besøkende i 2008.

Oscarsborg festning, Drøbak

Historie

Oscarsborg festning stod ferdig i 1848, og i desember 1852 ble de siste kanonene satt på plass i Hovedfortet. Oscarsborg fikk sitt navn da Kong Oscar besøkte Kaholmen i august 1855. Fra slutten av 1800-tallet gjennomgikk Oscarsborg festning en ny utbygningsfase med moderne kanoner, torpedobatteri og minesperring. Et nytt torpedobatteri ble ferdig i 1901. Under annen verdenskrig spilte Oscarsborg festning en avgjørende rolle i norsk motstandskamp, da festningens stridsmidler senket det tyske flaggskipet Blücher 9. april 1940. Forsinkelsen dette medførte gjorde det mulig for konge, storting og regjering å evakuere Oslo, og dermed få anledning til å ta opp motstandskampen. I 2002 la Forsvaret ned sin virksomhet på Oscarsborg.

Aktiviteter

Forsvaret gjenopprettet kommandantstillingen på Oscarsborg i 2004. Den militære tilstedeværelsen ved festningen omfatter kommandanten og Oscarsborg festningsmuseum/Kystartillerimuseet.

I 2004 åpnet Oscarsborg for publikum, og er blitt et populært besøksmål. I tillegg til den militære tilstedeværelsen har festningen overnattingsmuligheter, gallerier, konserter, aktivitetsløyper for barn, nyanlagt gjestehavn og flere spisesteder.

Oscarsborg festning hadde over 100 000 besøkende i 2008.

Vardøhus festning

Historie

Befestningen i Vardø har tradisjoner helt tilbake til tidlig 1300-tall. Nåværende festning ble bygget mellom 1734 og 1738 og står i dag nesten slik den opprinnelig ble bygget. Festningen har form som en åttekantet stjerne og er typisk for datidens festningsverk. Tidligere har festningen hatt rolle som både militær og juridisk myndighet i Finnmark. Festningen har blitt brukt som fengsel helt siden den opprinnelig ble etablert og frem til etter annen verdenskrig.

Aktiviteter

Vardøhus festning har en unik posisjon som utpost mot nordøst. I dag er det kommandantskapet på festningen som ivaretar Forsvarets tilstedeværelse. Den militære tilstedeværelsen ved festningen omfatter Vardøhus festningsutstilling. Festningen kjennetegnes ved den såkalte solsalutten, som avfyres hvert år i forbindelse med at solen kommer tilbake. Festningen har et jevnt besøk fra Hurtigruta hele året.

Vardøhus hadde ca. 25 000 besøkende i 2008.

De tre kanoner
Austrått fort, Møvik fort og Trondenes fort

Historie

De tre fortene ble etablert av den tyske okkupasjonsmakten under annen verdenskrig. Fortene utgjør en del av Atlanterhavsvollen, som var den tyske okkupasjonsmaktens forsvarslinje langs kysten av Frankrike, Belgia, Nederland, Tyskland, Danmark og Norge. De fleste bevarte fortene ligger i Norge. Fortene har stor nasjonal og europeisk verdi, fordi de har noen av de største kanonene som ble brukt under krigen bevart i sine stillinger. De tre fortene var i varierende grad operative frem til 1960-70-tallet, da de fikk status som museumsfort til minne om annen verdenskrig.

Aktiviteter

De tre kanonene (Austrått fort, Møvik fort og Trondenes fort) representerer viktig krigs- og kystfortshistorie. I dag er kanonene og deler av området rundt åpent for publikum og blir årlig besøkt av flere tusen skoleelever, turister og andre interesserte. På Møvik er det Stiftelsen Kristiansand Kanonmuseum som ivaretar den daglige driften og formidlingsvirksomheten rundt kanonmuseet. På Austrått er det Fosen krigshistoriske samlinger som ivaretar dette ansvaret, mens det er Venneforeningen Adolfkanonen som gjør det på Trondenes.

Austrått fort, Møvik fort og Trondenes fort hadde hhv ca. 10 000, 15 000 og 10 000 besøkende i 2008.

tet. I 2005 ble det opprettet en egen enhet i Forsvarsbygg med betegnelsen Nasjonale festningsverk (NFV) med særskilt ansvar for å forvalte, bevare og utvikle de nasjonale festningsverkene til levende kulturarenaer for Forsvaret og samfunnet for øvrig.

NFV har som mål å skape nytt liv på militærhistorisk grunn ved å tilrettelegge festningene for allmenn bruk. NFV skal i samarbeid med Forsvaret og lokale og regionale myndigheter, næringsliv og kulturliv utvikle festningene til attraktive og sentrale kulturarenaer og reiselivsdestinasjoner.

NFV utgjør et fagmiljø av eiendomsforvaltere, antikvarer, arkitekter, utviklere og markedsførere. NFV brukes også som rådgivere for andre sektorer innen kulturminnevern og kulturbasert næringsutvikling.

5.7 Forsvarets kommandantskap – militær tilstedeværelse på festningene

Hver festning har tradisjonelt vært oppsatt med en kommandant. Festningene og kommandantskapene har fremdeles en militær betydning, men rollen deres er en annen i dag enn da de ble anlagt og fremdeles hadde en direkte operativ rolle.

Opprinnelig var en kommandant betegnelsen på eldste offiser på en festning. I forbindelse med de omfattende nedleggelsene av militære avdelinger omkring 2002-2003 beholdt Forsvaret kommandantordningen på Akershus, Bergenhus, Kongsvinger og Vardøhus. For å tydeliggjøre festningenes spesielle historiske betydning og verdi som nasjonale militære kulturminner, ble kommandantordningen gjeninnført på en del festninger. Kommandantstillingen på Oscarsborg ble gjenopprettet i 2004, jf. B.innst. S. nr. 7 (2002- 2003) og St.prp. nr. 1 (2002-2003), og i 2008 ble også kommandantstillingene på Fredriksten, Karljohansvern og Kristiansten gjenopprettet. I dag er det kommandanter på Akershus, Bergenhus, Fredriksten, Karljohansvern, Kongsvinger, Kristiansten (med Hegra), Oscarsborg og Vardøhus.

Kommandantene er forsvarssjefens og Forsvarets øverste representant på festningene, og har i dag bl.a. i oppgave å holde arenaene i militær hevd og profilere etaten Forsvaret på den enkelte festning og i lokalområdene. Kommandanten har ansvaret for å ivareta og videreutvikle festningene som arenaer for militærkulturell aktivitet, sivil-militært samarbeid og som en viktig møteplass mellom Forsvaret og det sivile samfunnet.

5.8 Mål for forvaltning og bruk

Regjeringen mener at festningene har et potensial for å videreutvikles i form av økt bruk, og herunder økt utleie.

St.meld. nr. 54 (1992-1993) *Nasjonale festningsverk* har vært førende for videreutviklingen av festningene de senere år. Meldingen la ikke minst vekt på at festningene skulle levendegjøres og gjø-

res mer tilgjengelige for allmennheten. Et aktivt samspill mellom Forsvaret og det sivile samfunnet ble lagt til grunn. Det ble blant annet fremhevet at festningene kunne profileres som reiselivsdestinasjoner, såfremt det ble tatt hensyn til kulturminneinteresser og Forsvarets egen virksomhet og behov.

Aktiv bruk er det beste vern. De nasjonale festningsverkene skal ivaretas gjennom tilstandsbasert vedlikehold, i tråd med retningslinjene for forvaltningen av statens kulturhistoriske eiendommer. Festningene skal ivaretas som nasjonalsymboler, slik at de fremstår med verdighet på kulturminnenes premisser. Bruk og utvikling skal forsterke anleggenes egenart og karakter, og det militære særpreget skal i varetas. Festningene skal foredles slik at de blir attraktive arenaer for næringsvirksomhet og gode formidlere av kultur og opplevelser for allmennheten, samtidig som den kulturhistoriske og arkitektoniske kvaliteten bevares. Utviklingen må dessuten være i samsvar med Forsvarets planer og behov. En slik utvikling krever en god og enhetlig styring fra festningsforvalteren.

5.8.1 Vedlikehold av festningsverkene

Økt bruk og derav økt slitasje på festningene må balanseres mot hensynet til å bevare viktige kulturminner. Tilfredsstillende vedlikehold er en grunnleggende forutsetning for å kunne ta i bruk festningene også i fremtiden.

Forsvarsbygg gjennomførte i 2007 en tilstandsvurdering av alle de 14 festningsverkene. Det ble avdekket et betydelig vedlikeholdsbehov. Tilstandsanalysen viste at bare en mindre andel av de opptil flere hundre år gamle bygningene og anleggene på festningene har et tilfredsstillende vedlikeholdsnivå. Omtrent en fjerdedel av murer og byggverk er i en kritisk forfatning, med omfattende symptomer på nedbrytning. Store utbedringer er nødvendig for å unngå personskader som følge av at stein faller ned og murer raser ut. Uerstattelige kulturminner kan stå i fare for å gå tapt. Feil materialbruk og vedlikeholdsmetoder gjennom årenes løp er noe av grunnen til den dårlige tilstanden. Manglende vedlikehold og dårlig tilpasset bruk over lang tid er også en årsak.

Med dette utgangspunktet er det en hovedprioritering å videreføre nødvendig utbedringsarbeid på våre nasjonale festningsverk. I St.prp. nr. 1 (2008-2009) orienterte regjeringen om behovet for å satse på vedlikehold. Leieinntekter fra offentlige og private brukere går til å opprettholde verdien av festningene. I tillegg til det årlige tilskuddet over forsvarsbudsjettet, har regjeringen dessuten i budsjettet for 2009 prioritert et vesentlig beløp til ekstraordinære vedlikeholdsmidler for å sette i stand festningsmurer og byggverk. Dette ble ytterligere styrket i regjeringens tiltakspakke, Innst. S. nr. 139 (2008-2009), jf. St.prp. nr. 37 (2008-2009), *Om endringer i statsbudsjettet 2009 med tiltak for arbeid*, hvor det også ble satt av betydelige beløp til dette formål.

Målet på sikt er å oppnå en tilfredsstillende tilstandsgrad. Målsettingen om at fredete og fredningsverdige kulturminner og kulturmiljøer skal sikres og ha tilfredsstillende vedlikeholdsnivå innen 2020, representerer behov for økte bevilgninger over flere år.

5.8.2 Videreutvikling av dagens bruk

I tillegg til Forsvarets aktiviteter, eksisterer det i dag mye virksomhet på festningene. De fleste festningsanleggene består dessuten av store parkmessige arealer. Festningene utgjør dermed viktige grønne lunger og rekreasjonsområder for lokalbefolkningen og turister. Undersøkelser viser at en stor del av publikum er lokale og regionale, men at stadig flere tilreisende fra inn- og utland finner veien til festningene, særlig i sommersesongen. Totalt besøkte i overkant av to millioner de 14 festningsverkene i 2008. Siden publikumstelling ble innført på festningene i 2005 er det registrert en årlig økning på ca. 20 % i besøkstallene.

Det at festningene nå i større grad er åpnet for publikum, har gitt mange nye muligheter for både Forsvaret og lokalbefolkningen og for mangesidig lokalt og regionalt kultur- og næringsliv. Det er gjort enkelte undersøkelser i regi av lokal næringsvirksomhet og kommuner, som bl.a. viser gode økonomiske ringvirkninger for lokale næringsdrivende. Det drives bl.a. kafeer, restauranter og hoteller, det holdes utstillinger, arrangeres konserter, omvisninger, aktiviteter for barn og unge, teater, dans, opera, salg av kunst og kunsthåndverk. Åpning av festningene har medført nye arbeidsplasser og ny næringsvirksomhet. Også nærområdene rundt anleggene nyter godt av at festningene nå er åpnet for besøkende. Festningene er ikke minst vesentlige profiler for det regionale og nasjonale reiselivet. Dette er reflektert bl.a. i regjeringens reiselivsstrategi, *Verdifulle opplevelser, Nasjonal strategi for reiselivsnæringen*, utarbeidet av Nærings- og handelsdepartementet i 2007. Det bør ligge godt til rette for et naturlig og nært samarbeid med regionalt reiseliv om bruk og promotering av festningene.

Det er et mål at festningsanleggene, fortsatt skal tilrettelegges for en bred og mangeartet kulturaktivitet til glede for publikum og med en positiv overføringsverdi for såvel Forsvaret som lokalsamfunnene. Det krever vedvarende fokus på utstrakt samarbeid med kultur- og næringsliv. Aktiviteten ved festningene bør ta hensyn til de kvaliteter festningsmiljørene representerer.

5.8.2.1 Historie og kulturformidling

Ved å benytte historiske arenaer til samfunnsrelevante arrangementer og begivenheter, kan festningene få en økt betydning og synliggjøring i det sivile samfunnet.

Undersøkelser og tilbakemeldinger fra besøkende slår fast at det er etterspørsel etter mer historieformidling. I tillegg til at det er etablert museer og utstillinger på de fleste av festningene, er anleggene og områdene rundt festningen i seg selv verdifulle historiefortellere. Festningsverkene forteller om vår kultur, våre tradisjoner og levemåte. De forteller om nederlag og seier, om storhetstid og tragedier. Flere av festningene har bl.a. vært rettersted for norske patrioter under annen verdenskrig.

Det bør satses ytterligere på tiltak som omvisninger, guiding, dramatisering og levendegjøring av historien. Historieformidling til barn og unge er et særlig samfunnsansvar. Her har forsvarsmuseene en viktig oppgave (Jf. nærmere omtale i kapittel seks om Forsvarets museer.) Gjennom den kulturpolitiske satsning på barn og unge, «Den kulturelle skolesekken», jf. St.meld. nr. 38 (2002-2003) *Den kulturelle skulesekken* og St.meld. nr. 8 (2007-2008) *Kulturell skulesekk for framtida,* får mange skolebarn i dag anledning til å besøke en festning og lære mer om historien. Et bedre formidlingstilbud vil både legge til rette for at publikum tilbringer mer tid på anleggene og dessuten kommer tilbake, med de positive interne og eksterne ringvirkningene det gir.

Festningene er blitt faste arenaer for kulturarrangementer som har trukket store publikumsmasser. Noen eksempler på slike arrangementer er operaforestillingene på Oscarsborg og Fredriksten, Olavsfestdagene på Kristiansten, Månefestivalen i Fredrikstad, Kammermusikkfestivaler i Stavern og på Akershus, og rockekonserter med verdensstjerner på Bergenhus. Slik kulturaktivitet arrangeres av ulike aktører, delvis med støtte fra Kulturdepartementet innenfor rammen av Kulturløftet. Regjeringen vil legge til rette for en økt satsning på denne type kulturaktivitet.

5.8.2.2 Militærkulturell bruk

Festningene har fremdeles en viktig militær symbolverdi. De er også en naturlig arena for sivil-militært samarbeid og er dessuten attraktive møteplasser mellom Forsvaret og det sivile samfunnet. Festningene representerer dermed et betydningsfullt bånd mellom Forsvaret og samfunnet for øvrig.

Det er også et potensial for økt militær bruk av festningene, eksempelvis i forbindelse med seremonielle markeringer for personell i utenlandsoperasjoner. Slike seremonier er en verdig takk for innsatsen til soldater, befal og sivilansatte, og gir også befolkningen en større innsikt i viktigheten av de norske bidragene og deres betydning for norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk. Et eksempel på dette er Forsvarets minnedag som hvert år arrangeres på Akershus festning, og dessuten de militære arrangementene som årlig avholdes på festningene 8. mai, 17. mai, 7. juni og 24. oktober.

Flaggheising, saluttering, vaktskifte og parader er aktiviteter som ikke er direkte rettet mot det sivile publikum på festningene. De er imidlertid, i tillegg til å være viktige aktiviteter for Forsvaret, miljøskapende. De formidler tradisjon og er med på å gjøre et besøk på festningen mer innholdsrikt.

5.9 Tilpasning til økt og ny bruk

Etter at Forsvarets behov for arealer på festningene gradvis har endret seg, er det ønskelig å tilpasse festningsanleggene til ny bruk både for Forsvaret og andre interessenter.

Festningene er opp gjennom historien bygget og videreutviklet til militære formål. De var ikke ferdige den gang de ble reist, og de har etter hvert blitt forandret og tilpasset i forhold til vekslende forsvarsbehov og ny våpenteknologi. Å tilpasse festningene til ny bruk representerer derfor ikke noe nytt. Festningene har i all tid vært gjenstand for endringer i møte med en ny virkelighet og endrede utfordringer.

For at festningene skal forbli levende og godt bevarte kultureiendommer er det viktig at de kan anvendes hele året og av ulike målgrupper. God helårsbruk gir også leieinntekter som kan bidra til forvaltningen av festningene til glede for fellesskapet. Dersom festningene skal kunne brukes til kurs, konferanser, møter og offentlige og private arrangementer må de fornyes og utvikles. Behovene spenner fra mindre tiltak som toaletter og

Figur 5.2 Oscarsborg festning er en av Forsvarets festninger som er til rekreasjon og glede, både for allmennheten og den enkelte

økt tilgjengelighet, til større utviklingsprosjekter som ombygging til helt nye funksjoner. Tilretteleggingen for ny bruk vil først og fremst styres av hvor mye slitasje bygningene og anleggene kan tåle uten at kulturminneverdien forringes.

Forvaltningen av festningene er basert på bevilgninger over statsbudsjettet samt utleie av areal på markedsmessige prinsipper. For å kunne finansiere fremtidig bruk av anleggene er Forsvaret avhengig av samarbeid med sivile aktører. Aktuelle samarbeidspartnere kan være kommuner, fylkeskommuner, frivillige organisasjoner, kulturinstitusjoner og lokalt næringsliv. Regjeringen er opptatt av at festningene ikke kommersialiseres på en uverdig måte. Festningenes profil og egenart som militære kulturminner skal ivaretas gjennom leiekontraktene der betingelsene er klart definert.

Som eksempel på tilrettelegging for ny bruk kan nevnes den betydelige utviklingen som planlegges for å gjøre Kongsvinger festning til et helårs kurs- og konferanse- og overnattingssted med dertilhørende fasiliteter. Som eksempel på en mindre omfattende modernisering kan nevnes bevilgning til flombelysningen på Oscarsborg festning, som bidrar til å fremheve anlegget og gjøre det driftssikkert og miljøvennlig. Det øker også mulighetene for bruk som rekreasjonsområde året rundt. Andre eksempler er etablering av konsertscene ved Karpedammen på Akershus festning og operascene på Oscarsborg festning, som utvikles i samarbeid med kommunale og sivile aktører.

Kvaliteten på festningene skal være gjenkjennbar og enhetlig. Det er derfor viktig å legge fortsatt vekt på å få på plass vesentlig like basisfunksjoner på alle festninger. Anleggene skal være åpne og tilgjengelige, de skal ha en grunnleggende infrastruktur og servicetilbud, og et minimum av informasjon og selvguiding. For at anleggene skal være tilgjengelige for alle er det dessuten behov for å legge særlig vekt på såkalt universell utforming. Det inkluderende perspektivet som kommer til uttrykk i formålsparagrafen i den nye plandelen i plan- og bygningsloven, som trer i kraft 1. juli 2009, er styrende for regjeringens arbeid med å legge til rette for bruk av festningsanleggene på likeverdige vilkår for alle. Regjeringen vil legge frem en ny helhetsplan for universell utforming og tilgjengelighet i løpet av våren 2009.

Festningsanleggene er en viktig miljøressurs som tur- og rekreasjonsområde for lokalbefolkning og tilreisende. Det legges derfor vekt på å tilrettelegge kulturlandskapet gjennom forvaltning og vedlikehold av uteområder. Det biologiske mangfoldet på hver festning er kartlagt, og i løpet av 2009 vil det bli utarbeidet planer for alle festningene for å ivareta en miljømessig forsvarlig forvaltning. Infrastruktur som plasser, veier, stier samt nødvendige fasiliteter inngår i forvaltningen av anleggene. Økt publikumstilstrømming krever håndtering av parkering, renovasjon, sikkerhet og vakthold i forbindelse med arrangementer.

5.10 Samarbeid om fremtidig aktivitet og bruk – forstudie

For å sikre en helhetlig tilnærming til bruken av festningene, og for å legge til rette for god og publikumsrettet aktivitet, bør det inngås samarbeid med de kommunene som har mulighet til å bidra i arbeidet med utviklingen av den enkelte festning. Det vil være positivt om kulturvirksomheten blir lagt inn som en del av kommunenes kulturplaner der dette er ønskelig fra kommunenes side.

I særlig samarbeid med kommuner og sivile kulturinstitusjoner, men også med lokalt nærings- og reiseliv og dessuten lag og foreninger, tas det for utvalgte festninger initiativ til forstudier om fremtidig aktivitet ved og bruk av festningene. Arbeidet må sees i sammenheng med eksisterende planer for festningene.

6 Forsvarets museumsvirksomhet

6.1 Innledning

Forsvarets museumsvirksomhet har en sentral rolle i å synliggjøre militærvesenets betydning i samfunnet som en viktig del av vår nasjonale kulturarv. Museene skal bidra til å formidle militærhistorien, men virksomheten skal også gjenspeile den rollen og de verdier Forsvaret representerer i dag.

Forsvarsmuseene er samlet sett blant de fem mest besøkte av Norges museer. Det er en målsetting å opprettholde det høye besøkstallet, og det skal legges vekt på at museumsvirksomheten skal være relevant og i pakt med tiden. Regjeringen mener at fokuset fremover bør være på:

- å legge økt vekt på formidlings- og publikumsaktivitet
- å modernisere formidlings- og publikumsaktiviteten
- å gjøre samlingene mer tilgjengelig, bl.a. ved ytterligere digitalisering
- å øke samarbeidet med sivile museer, særlig i forhold til formidling

6.2 Forsvarets museer

Forsvarets museumsvirksomhet består i dag av syv museer som til sammen utgjør organisasjonen *Forsvarets museer*, henholdsvis Forsvarsmuseet

Figur 6.1 Oppbevaring av faner ved Forsvarsmuseet

og Norges hjemmefrontmuseum på Akershus festning, Marinemuseet i Horten, Rustkammeret i Trondheim, Luftforsvarsmuseet i Bodø, Oscarsborg festningsmuseum på Oscarsborg og Bergenhus festningsmuseum i Bergen.

Forsvarsmuseet i Oslo har et overordnet perspektiv, og presenterer militærhistorien fra de tidligste tider og frem til dagens samfunn. Marinemuseet, Luftforsvarsmuseet, Rustkammeret (hærmuseum), Oscarsborg festningsmuseum (kystartillerimuseum) og Norges hjemmefrontmuseum (motstandskampmuseum) er spesialmuseer med særlig fokus på sitt ansvarsområde av militærhistorien. Regjeringen vil satse videre på de syv museene som utgjør Forsvarets museer i dag.

I tillegg til de syv bemannede museene har Forsvarets museer et faglig ansvar for militærhistoriske utstillinger på Kongsvinger og i Alta. Forsvarets museer har også det faglige ansvar for f.eks. kanonene på Møvik, Austrått og i Harstad. På disse anleggene har Forsvarets museer et forvaltningsmessig ansvar for musealt materiell, men er ikke økonomisk ansvarlig for drift og andre forhold. Videre har Forsvaret, museer lånt ut militærhistoriske gjenstander både til militære avdelinger og sivile museer.

Fartøyene KNM Hitra og KNM Alta er også en del av samlingene. KNM Hitra holdes ved like for bruk av Sjøforsvaret. Fartøylaget KNM Alta holder ved like KNM Alta. Forsvarsmuseet ved Marinemuseet har i tillegg fartøyer som ikke lenger er operative. Dette er Torpedobåten Rap, MTB Blink, samt at MTB Skrei inngår i innsamlingsplanen. Det ytes dessuten økonomisk prosjektstøtte over forsvarsbudsjettet til frittstående, sivile museer.

Forsvarsdepartementet har i forbindelse med planene frem mot Grunnlovsjubileet i 2014 også gitt økonomisk støtte til Forsvarets museer for å vurdere omfanget av en eventuell egen utstilling om Norges bidrag til internasjonale fredsoperasjoner. Stiftelsen militærhistorisk forum Østlandet har lagt frem konkrete omfattende planer om å opprette et nytt museum i tilknytning til flysamlingen på Gardermoen. Regjeringen mener det er viktig å prioritere nødvendig videreutvikling og modernisering av de syv museene som i dag inngår i Forsvarets museer fremfor å etablere en helt

Figur 6.2 Utstilling av våpen som har blitt benyttet av norske FN-styrker

Boks 6.1 Nærmere om det enkelte museum

Som andre museer har Forsvarets museer tre hovedoppgaver; formidling, forskning og forvaltning av gjenstander. Forsvarsmuseene formidler den militære historien gjennom utstillinger, forelesninger, utgivelser av publikasjoner og annen utadrettet virksomhet. Museene bevarer den militære delen av kulturarven gjennom innsamling, registrering, konservering og vitenskapelig arbeid. Forskning og vitenskapelig arbeid bidrar til ny kunnskap. I tillegg har museene et ansvar for å dokumentere og bevare hendelser som er en del av den samtidshistoriske utviklingen.

Forsvarsmuseet

Forsvarsmuseet ble etablert formelt i 1976, men har røtter tilbake til 1860-årene. Museet er hovedmuseet i organisasjonen Forsvarets museer og har forvaltnings-, forsknings- og formidlingsansvaret for hele organisasjonen. Det overordnete ansvaret for presentasjonen av militærhistorien i et bredt perspektiv tilligger også Forsvarsmuseet, og museet har utstillinger som omhandler perioden fra vikingtid til etterkrigsårene frem mot vår tid. Museet formidler også Akershus slott- og festnings historie. Det har unike samlinger i bibliotek, fotoarkiv og dokumentarkiv og driver utstrakt virksomhet overfor skoleverket og nettverk til andre institusjoner og museer.

Besøkstall i 2008: ca. 111 000 hvorav skoleelever ca. 19 000.

Norges hjemmefrontmuseum

Norges hjemmefrontmuseum ble etablert i 1963 og utstillingen åpnet i 1970. Museet ble innlemmet i FMs organisasjon i 1995. Fokuset på utstillingene er perioden 1940-45, og museet er ledende på motstandskamp i Norge. Museet har bibliotek og arkiv.

Besøkstall i 2008: ca. 50 000 hvorav elever ca. 13 000.

Marinemuseet

Marinemuseet i Horten ble etablert i 1853 og er Norges eneste marinehistoriske museum. Museet har utstillinger og gjenstander som omhandler marinehistorien, og inneholder bl. a. Norges første torpedobåt Rap, samt landets største samling av skipsmodeller. Museet har bibliotek, arkiv, skipstegninger, og loggbøker.

Besøkstall i 2008: ca. 21 000.

Oscarsborg festningsmuseum

Oscarsborg festningsmuseum ble etablert i 1995. Museet inneholder utstillinger som viser kystartilleriets historie og historien rundt senkingen av Blücher fra Oscarsborg 9. april 1940. Festningsmuseet er en viktig del av formidlingen av Oscarsborg festnings historie.

Besøkstall i 2008: ca. 70 000.

Rustkammeret

Rustkammeret i Trondheim ligger nær Erkebispegården og ble opprinnelig etablert i 1826. Rustkammeret er et hærmuseum og består av utstillinger om regional motstandskamp. Museet inneholder også fane- og minnehall samt bibliotek. I tillegg er det et museumsmagasin i den tyske ubåtbunkeren Dora.

Besøkstall i 2008: ca. 25 000

Luftforsvarsmuseet

Luftforsvarsmuseet i Bodø ble åpnet i 1995 som en del av Norsk Luftfartssenter og samarbeider tett med dem. Forsvarets museer har faglig og driftsmessig ansvar for Luftforsvarsmuseet. Utstillingene omhandler den luftmilitære historien.

Besøkstall i 2008: ca. 40 000

Bergenhus festningsmuseum

Bergenhus festningsmuseum ligger på Koengen ved Bergenhus og ble etablert i 2004. Museet inneholder utstillinger om kvinner i Forsvaret, motstandskampen i Bergens-området og militærhistorisk utstilling med vekt på regional historie. Festningsmuseet ble innlemmet i Forsvarets museer i 2004.

Besøkstall i 2008: ca. 6 000

ny arena. Det er imidlertid ønskelig at Forsvarets museer, i dialog med Stiftelsen militærhistorisk forum Østlandet, arbeider videre med ideen om en mulig utstilling om internasjonale fredsoperasjoner, eksempelvis innenfor eksisterende bygningsmasse på Gardermoen.

6.3 Historikk

Museumsvirksomheten i Forsvaret har lange tradisjoner. Rustkammeret i Trondheim ble etablert i 1826, og Marinemuseet i Horten i 1853. I 1860-årene var det første modellkammer for Hæren på plass i Arsenalbygningen på Akershus festning, der Forsvarsmuseet er i dag. Dagens organisering av museumsvirksomheten i Forsvaret skriver seg fra 1976, da Hærmuseet i Oslo, Rustkammeret i Trondheim og Marinemuseet i Horten ble slått sammen under fellesbetegnelsen Forsvarsmuseet. Hærmuseet ble gjort om til Forsvarsmuseet på Akershus, og ble utpekt til å være hovedmuseet i organisasjonen. I 1995, i forbindelse med 50-års jubileet for frigjøringen i 1945, ble Norges hjemmefrontmuseum fullt integrert i Forsvarsmuseets organisasjon. Samtidig ble Oscarsborg festningsmuseum etablert og Luftforsvarsmuseet i Bodø åpnet. Bergenhus festningsmuseum ble en del av Forsvarsmuseet i 2004. I 2007 ble navnet endret til Forsvarets museer. Forsvarsmuseet på Akershus er fortsatt hovedmuseum.

6.4 Funksjonen som etatsmuseum

De syv museene som inngår i Forsvarets museer er etatsmuseer tilknyttet Forsvarsdepartementet. Etatsmuseene får sine bevilgninger over Forsvarsbudsjettet og etatstilknytningen er både en bekreftelse på og en garanti for Forsvarets forvaltningsansvar.

Som etatsmuseum er Forsvarets museer i en spesiell situasjon i forhold til de fleste av Norges øvrige museer. For et museum under militærmakten, er det bl.a. viktig at det er bevisst sin rolle som kultur- og tradisjonsbærer og fremstår som en institusjon publikum kan ha tillit til. For at museene skal sikres en fri stilling som kritiske og viktige samfunnsinstitusjoner, er det avgjørende å ha avstand til de bevilgende myndigheter. Dette omtales som det såkalte «armlengdes avstand»-prinsippet, bl.a. nedfelt i St.meld. nr. 48 (2002-2003) *Kulturpolitikk frem mot 2014*.

Internt i Forsvaret er museene sentrale i de enkelte forsvarsgrenenes bevarings- og tradisjonsarbeid. Museene har også ansvaret for å utarbeide planer for anskaffelse, restaurering, konservering og magasinering av militært materiell som skal bevares for ettertiden. Museene ivaretar dessuten Forsvarets historiske tradisjoner innenfor heraldikk, dvs. merker og symboler. Som etatsmuseum trekker Forsvarets museer veksler på den brede kompetanse som Forsvaret representerer, bl.a. når det gjelder fagkunnskap om objektenes opprinnelse og anvendelse.

Boks 6.1 Finansiering

De fleste museene i Norge blir finansiert over Kulturdepartementet, mens universitetsmuseene ligger under Kunnskapsdepartementet. I tillegg er det også en rekke etatsmuseer under Forsvarsdepartementet, Samferdselsdepartementet, Olje- og energidepartementet og Fiskeri- og kystdepartementet, jf. bl.a. St.meld. nr. 22 (1999-2000) *Kjelder til kunnskap og oppleving*.

6.5 Videreutvikle formidlings- og publikumsaktiviteten

Formidling er museenes viktigste publikumsrettede aktivitet, og omfatter utstillinger, omvisninger, publikasjoner, foredrag, seminarer og lignende. Forsvarsmuseene har et høyt publikumstall. På landsbasis besøker årlig ca. 300 000 voksne og barn Forsvarets museer. For å opprettholde dette store publikumsantallet i fremtiden, er det behov for å videreutvikle og modernisere formidlings- og publikumsaktiviteten på museene.

Formidling og utstillinger ved Forsvarets museer skal ha et tidsriktig og relevant uttrykk og presentere militærhistorien på en måte som gir økt innsikt og forståelse. Tilnærmingen bør være dynamisk, tilpasset et moderne formidlingsspråk, med fokus på utstillinger, undervisning/omvisninger, foredrag/kurs, levendegjøring av historien, publikasjoner og presentasjoner på internett. Publikum skal kunne få et helhetlig inntrykk av hvordan Forsvaret og militærhistorien har vært en del av samfunnet gjennom tidene.

Skoleungdom er en prioritert målgruppe for museene. I dag får årlig mer enn 42 000 elever et pedagogisk opplegg i Forsvarets museer, hvorav

ca. 30 000 av disse på Forsvarsmuseet og Norges hjemmefrontmuseum. Det skreddersydde opplegget som tilbys skoleverket, og som inngår i pensum for de ulike klassetrinnene, bør på samme måte som annen formidlingsaktivitet ved museene ha et oppdatert uttrykk som møter denne målgruppen.

Det er et mål å øke historieformidlingen på festningene for å i større grad synliggjøre hvilken rolle disse har spilt i den politiske og militære historien (jf. 5.8.2.1. Historie og kulturformidling på festningene). Forsvarsmuseene har et naturlig faglig ansvar for den militære historien som formidles på festningsanleggene. Formidling og aktivitet av denne type må gjøres i samarbeid med andre relevante interessenter. Internt i Forsvaret gjelder det ikke minst Nasjonale festningsverk og Forsvarets avdelig for kultur og tradisjon.

Det er et mål at forsvarsmuseene i tillegg til å gi publikum best mulig kunnskap om forsvarshistorien også skal formidle den rollen Forsvaret har i dag. Samtidig som hensikten i økende grad er å synliggjøre Forsvarets betydning i samfunnet i et historisk perspektiv, er det også en ambisjon å styrke fokus på demokratiske verdier, og spesielt å synliggjøre Forsvarets rolle i vernet av slike verdier.

I forbindelse med Grunnlovsjubileet i 2014, vil Forsvaret gjennomføre en rekke markeringer. For Forsvarets museumsvirksomhet er det spesielt en ambisjon å videreutvikle utstillinger og levende arrangementer i Forsvarets museer for å bidra til å sette fokus på Forsvaret som en del av landets historie og samtid. Når det gjelder det mer samtidsrettede fokuset vil det spesielt bli lagt vekt på bl.a. nyere tids historie, den kalde krigen, FN og utenlandsoperasjoner.

Frem mot jubileumsmarkeringen legger regjeringen opp til at det skal foretas en modernisering av basisutstillingene på enkelte av museene, primært hovedmuseet på Akershus festning. Fokuset bør i den sammenheng være på å videreføre en god og engasjerende formidlingsform. I tillegg til å oppgradere basisutstillingene, skal det også legges til rette for noen temporære og mer tidsaktuelle utstillinger om eksempelvis aktuelle konfliktområder og Forsvarets rolle i vern av demokrati og samfunnsverdier.

Regjeringen vil også legge frem en egen stortingsmelding om museum.

6.6 Tilfredsstillende gjenstandsforvaltning og magasiner

I de kulturhistoriske museene står gjenstandene, deres bevaring og historien rundt dem sentralt. For å gjøre Forsvarets museer i stand til å imøtekomme fremtidens behov, ikke minst i forhold til ambisjonen om en tidsriktig formidlingsaktivitet, er det viktig at museene videreføre og utvikler måten gjenstandssamlingen forvaltes og konserveres på. Dette er avgjørende for at Forsvarets museer skal kunne være et viktig kompetansemiljø for militær bevarings- og museumsvirksomhet og militær historie også i fremtiden.

Arbeidet med gjenstandsforvaltning er i mindre grad synlig for publikum, men er helt vesentlig for den museale virksomhet. Samlingene representerer 150 års museumshistorie, og er i seg selv en del av den kulturarven Forsvarets museer forvalter.

Det skjer et løpende arbeid med å samle norskutviklet militært utstyr og gjenstander som særlig illustrerer etatens egenart. Fokus er også på objekter knyttet til den vanlige soldats hverdag og taktisk/operasjonelt utstyr som viser teknologiske og operative skiftninger gjennom historien.

Som et ledd i omstillingen i Forsvaret har det funnet sted en omfattende utfasing av militært materiell de siste ti år. Dette er materiell som også er en viktig del av vår militærhistorie og dermed krever tilfredstillende forvaltning for ettertiden. Samtidig er det verken ønskelig eller mulig av praktiske, økonomiske eller fagmuseale grunner å ta vare på alle typer objekter som utfases eller fremkommer på annen måte. Samlingenes omfang må dessuten tilpasses det areal som er disponibelt til magasiner.

Relevante gjenstander, arkivalia, litteratur og annet tradisjonsstoff må imidlertid ivaretas og oppbevares i en tilstrekkelig mengde og type, og på en slik måte at publikum har tillit til at materia-

Boks 6.2 Omfattende gjenstandsmasse

Forsvarsmuseene forvalter ca. 100 000 gjenstander, inkludert museumsfartøyene KNM Alta og KNM Hitra. Gjenstandsmassen omfatter bl.a. uniformer, faner, trommer, håndvåpen, blankvåpen, fly, kjøretøyer (hestevogner, biler, stridsvogner med mer), sambandsutstyr, fartøyer, modeller, foto, bøker, arkiv, loggbøker, reglementer etc.

let har sikker herkomst, faglig relevans og høy kvalitet. Dette gjelder også museets fagbibliotek, billedarkiv, dokumentarkiv og magasiner.

Innsamling og gjenstandsforvaltning er ressurskrevende. Dette skyldes ikke minst ca. 13 000 håndvåpen i museets forvaring, som er et omfattende antall med spesielle krav til sikker håndtering og kontroll. For å sikre tilfredstillende oppbevaring av museumsgjenstandene, ligger det også et utviklingspotensial i å forbedre kvaliteten på magasinene.

6.6.1 Digitalisering og tilgjengeliggjøring av museumssamlingene

Militærhistoriske gjenstander, arkivalia og litteratur er en viktig del av vår felles nasjonale kunnskapsbank. Det er derfor viktig å sikre at disse kildene gjøres tilgjengelige for offentligheten.

Forsvarets museer er blant de museene i Norge med størst antall digitaliserte gjenstander. I dag er om lag ¾ av museenes gjenstander og historiske materiale digitalt registrert. Det er imidlertid rom for ytterligere digitalisering og ikke minst å gjøre de samlingene som eksisterer enda mer tilgjengelige. Dette innebærer bl.a. at Forsvarets museer utvikler en bedre presentasjon på nett, og tilgjengeliggjør både utstillinger og museets digitaliserte samlinger på de åpne nettbaserte tjenestene.

Museumssamlinger som er spesielt aktuelle for digitalisert tilgjengeliggjøring er eksempelvis Reglementsarkivet, som er en samling av ca. 5000 historiske reglementer og andre lignende publikasjoner. Denne type trykket materiale forteller oss hva fortiden ønsket at militære avdelinger skulle gjøre i ulike situasjoner. Forsvarets museer har også om lag 150 papirbaserte spesialsamlinger. Disse spenner fra mindre arkiver etter personer, til hele biblioteker. Et eksempel på det siste er Generalstabens bibliotek med ca. 40 000 historiske bøker. Forsvarsmuseets eget fagbibliotek består av 15 000 bind.

Det omfattende arbeidet som allerede er lagt ned i elektronisk registrering, danner et godt grunnlag for å presentere samlingene for et allment publikum. Ved å videreføre arbeidet med digital presentasjon av museets biblioteker, arkiver og gjenstander, vil Forsvarets museer bidra aktivt til å formidle et betydelig kildemateriale, samt å være med å realisere de sentrale visjonene om digitalisering i kultur-Norge.

6.7 Forskning og forskningssamarbeid

Forskningen bidrar til bedre forståelse av den militære historie, krigens vesen og dens samfunnsmessige betydning. Forskningsaktiviteten ved museene omfatter studier rundt gjenstandene og historien generelt. Forskningen danner grunnlag for det budskap som presenteres gjennom utstillingene og legger til rette for en tilfredsstillende forvaltning av museumsgjenstandene.

Forsvarsmuseet publiserer hovedsakelig gjennom Forsvarsmuseets egne publikasjoner, og Norges hjemmefrontmuseum har en egen skriftserie. Vitenskapelige arbeider i regi av Forsvarets museer publiseres også til en viss grad i eksterne tidsskrifter, bøker eller artikkelsamlinger. Medarbeidere ved museet har selv bidratt med forskning i større historieverk og lignende.

Museene forvalter primærkilder i form av mange ulike typer og kategorier gjenstander. Museene har en særstilling når det gjelder denne delen av forskningen. Museumsutvalget (NOU 1996:7) anbefaler at museene i økende grad søker kontakt med universiteter og høyskoler for å knytte til seg mastergradsstudenter i innsamlings- og forskningsprosjekter. Dette er allerede en del av forskningsstrategien ved forsvarsmuseene, som ble utarbeidet i 2008, og skal videreutvikles. Museene skal videreføre arbeidet med å ivareta forskningens plass i museumsaktiviteten, slik det er nedfelt i forskningsstrategien.

6.8 Øke samarbeidet med sivile aktører

Det er et mål at Forsvarets museer i økende grad skal utvikle faglig samarbeid med sivile museer, med sikte på både dokumentasjon og ikke minst formidling.

Forsvarsmuseene skal trekke veksler på andre store fagmiljøer både nasjonalt og internasjonalt. Forsvarets museer har pr i dag en godt etablert posisjon som en naturlig og aktiv samarbeidspartner for norske og utenlandske museer. Nettverket til Tøjhusmuseet i København, Sotamuseet i Finland og Armémuseum i Stockholm har i mange år fungert godt med vekt på faglig dialog i form av foredrag og seminarer, men også gjennom utveksling av utstillinger med mer. Et allerede eksisterende godt samarbeid med andre museumstyper i Norge, f.eks. kunsthistoriske museer, kunstmuseer og teknisk-industrielle museer skal videreutvikles slik at forsvarsmuseenes rikholdige gjenstandssamling aktiveres og settes inn

i en større sammenheng. Eksempelvis er Luftforsvarsmuseet i samme bygning som det sivile Norsk luftfartsmuseum. Teknologisk er militær og sivil luftfart tatt sammenvevd. Det må derfor forutsettes et nært og velfungerende samarbeid mellom de to museene også i fremtiden.

Det bør være en målsetting at regionale museer som ivaretar lokal historie i større grad også tar opp i seg militærhistorien og dens gjenstander, der dette er naturlig. På den måten vil man kunne ivareta regional forsvarshistorie og samtidig øke forståelsen for Forsvarets rolle i nasjonal og lokal sammenheng.

Det er videre et mål at Forsvarets museer utvikler en tydeligere rolle som nasjonal kompetanseinstans for det militærhistoriske arkiv-, bibliotek- og museumsfeltet. Det tas sikte på å etablere faglige nettverk mellom Forsvarets museer og aktuelle sivile arkiv, museer og bibliotek, av samme type som andre faglige nettverk som allerede eksisterer mellom andre norske arkiv, biblioteker og museer.

7 Forsvarets musikk

7.1 Innledning

Regjeringen har hatt et særlig fokus på å styrke forsvarsmusikken, og har siden 2006 årlig økt bevilgningene til Forsvarets musikk. Forsvarets musikk er et veletablert bindeledd mellom Forsvaret og det sivile samfunn, og et svært synlig uttrykk for Forsvaret. Gjennom satsningen på forsvarsmusikken er det lagt opp til å ytterligere synliggjøre dette uttrykket – både i det sivile samfunn og internt i Forsvaret. Regjeringen mener at fokuset fremover bør være på:

- å videreføre satsningene på publikumsrettede aktiviteter
- å styrke korpsenes kunstneriske uttrykk og repertoar, herunder en gradvis, moderat opptrapping i de mindre korpsenes besetning
- å i større grad ivareta Forsvarets egne behov i forhold til seremonielle aktiviteter
- å utvikle korpsenes samarbeidsnettverk med sivile aktører

7.2 Forsvarets fem musikkorps

Forsvarsmusikken består i dag av fem musikkkorps; Forsvarets musikkorps Nord-Norge, Luftforsvarets musikkorps, Forsvarets musikkorps Vestlandet, Kongelige norske marines musikkkorps, og Forsvarets stabsmusikkorps. Forsvarets musikk har i tillegg fagansvar for fire Heimvernskorps og Hans Majestet Kongens gardes musikkorps. Regjeringen vil satse videre på dagens fem profesjonelle militærmusikkorps. Dette er viktig fordi korpsene representerer geografisk spredning og tilgjengelighet i alle landsdeler, og fordi de kjennetegnes av allsidighet og bredde i

Figur 7.1 Konsert med Forsvarets stabsmusikkorps i Afghanistan

Boks 7.1 Militærmusikere

Et spesielt særtrekk ved forsvarsmusikken er musikernes identitet både som fagmilitære og fagmusikere. De har dermed samme rettigheter og plikter som annet befal i Forsvaret. Dette skiller Forsvarets profesjonelle musikere vesentlig fra de andre profesjonelle musikere i de sivile kulturinstitusjonene.

musikkuttrykket, stor fleksibilitet og evne til å møte et bredt publikum.

Forsvarets musikk er i dag Norges største direkte statseide kulturinstitusjon. De fleste andre kulturinstitusjoner er stiftelser eller aksjeselskap. Organisasjonen er administrativt underlagt Forsvarets avdeling for kultur og tradisjon (FAKT) og har 181 faste ansatte hvorav 159 musikere, fordelt på fem korps og et sentralt ledd. Forsvarets musikk representerer Norges største arbeidsplass for profesjonelle blåsemusikere, og er en kulturell spydspiss innen blåsemusikken både lokalt, regionalt og nasjonalt.

7.3 Militærmusikkens historie og tidlige samfunnsbetydning

Militærmusikk har i tidligere tider vært ensbetydende med «krigsmusikk». Helt siden antikkens dager har mange folkeslag brukt signalinstrumenter blant annet til å formidle ordrer, til å motivere egne soldater og for å skremme fienden.

Så lenge det har eksistert militære avdelinger og større orlogsfartøyer i Norge, har man hatt militærmusikere, tamburer, pipere og trompetere. Fra 1767 ble det opprettet musikkorps ved hvert av infanteriregimentene, men det var ikke før ved hærordningen av 1810-11 at det formelt sett ble opprettet seks blåsemusikere ved hvert norske regiment. Ved ny hærordning av 1817-18 ble det etablert fem brigademusikkorps i Norge. I tillegg ble Kongelige norske marines musikkorps (KNMM) opprettet ved kongelig resolusjon i 1820. Forsvarets musikkkorps Nord-Norge ble opprettet i 1911.

Historisk har også de militære musikkorpsene bidratt til samfunnsutviklingen. For folk flest var musikk, utenom den tradisjonelle folkemusikken, et gode som stort sett var forbeholdt borgerskapet og de høyere sosiale lag. Men da militærmusikken for alvor ble etablert på slutten av 1700-tallet, ble dette en anledning også for allmuen å kunne lytte til, og oppleve, en kunstform som allerede var godt kjent ute i Europa. Militærmusikerne var de eneste musikerne i landet, bortsett fra enkelte bymusikanter. På denne måten var byenes konsertliv helt avhengig av militærmusikerne. Det var også vanlig at militærmusikerne fungerte som teatermusikere og organister. Veien var kort fra en premiere ute i Europa til et stykke ble fremført av den norske militærmusikken, til glede for Forsvarets egne styrker og for et stort sivilt publikum.

Militærmusikken var også den eneste som drev organisert musikkutdanning.

På 18- og 1900-tallet var Hærens og Marinens musikkorps og underoffisersmusikkskoler helt avgjørende for ungdom som tradisjonelt sett ellers ikke ville hatt mulighet til å få undervisning i musikk. Forsvarsmusikken har også fostret en rekke musikere, komponister og dirigenter, som har stått sentralt i den nasjonale identitetsskapning og markering av det norske særpreget i musikklivet, slik som bl.a. komponistene Johan Svendsen, Johan Halvorsen og Johannes Hansen.

Den sterke blåsemusikktradisjonen innenfor amatørmusikklivet i Norge har i stor grad utspring i Forsvarets musikk. Impulsene fra militærmusikken, og tilgangen på dyktige profesjonelle lærere fra militærkorpsene samt et voksende populært og tilgjengelig repertoar, har hatt stor innvirkning.

I den europeiske kulturtradisjonen er militærmusikken spesielt knyttet til fremførelsen av marsjmusikk. Militærmusikken representerer imidlertid et langt bredere mangfold, både i repertoar og formidlingsformer. Militærmusikken har alltid tatt opp i seg samtidens populærmusikk og formidlet dette i sin egen musikkform. Dette vises tydeligst fra 1920-tallet og fremover, hvor populærmusikken ble dreid mot de amerikanskinfluerte ragtime/jazz- og musikalsjangerne. Militærmusikken i Europa og i Norge har tatt opp i seg disse impulsene og med en større innretning mot rytmisk musikk.

7.4 Publikumsrettet og seremoniell aktivitet

Forsvarsmusikken når årlig et bredt sammensatt publikum på i underkant av 800 000. I 2008 hadde Forsvarets musikk om lag 170 000 betalende og registrerte publikum på konserter og oppdrag. I tillegg var det flere hundre tusen ikke-betalende

Boks 7.2 Nærmere om det enkelte korps

Forsvarets stabsmusikkorps (FSMK)

FSMK ble etablert i 1818 og er Norges største profesjonelle blåseorkester, med 39 fast ansatte musikere, samt kunstnerisk leder og administrasjon- og produsentledd. FSMK har tilholdssted på Akershus festning i Oslo. Høsten 2007 fikk korpset en ny arbeidsplass med konsertscenen Ridehuset. Korpset deltar ved parader og seremonier i regi av kongehuset, regjeringen og Forsvaret og har representasjonsoppgaver både i Norge og utlandet. I tillegg har korpset konsertvirksomhet i hele østlandsregionen med hovedfokus i Oslo-området. Korpset samarbeider med en rekke regionale og nasjonale kulturaktører og er sentral i utviklingen av Akershus festning som en attraktiv kulturarena.

Figur 7.2 Forsvarets stabsmusikkorps

Konserter – oppdrag (militære og sivile)

2007: ca. 120 konserter/oppdrag
2008: ca. 150 konserter/oppdrag

Kongelige norske marines musikkorps (KNMM)

KNMM, populært kalt «Marinemusikken» i Horten ble etablert i 1820 og består av 29 fast ansatte musikere, samt kunstnerisk leder og administrasjon- og produsentledd. KNMM ble vinner av Spelemannsprisen 2003 for CD'en «I Dur og Brott» med Erik Bye. Korpset har i dag et virksomhetsområde som strekker seg fra Sørlandet til nordgrensen av Østlandet. Korpset deltar ved parader og seremonier i regi av kongehuset, regjeringen og Forsvaret og har konsertvirksomhet og representasjonsoppgaver både i Norge og utlandet.

Konserter – oppdrag (militære og sivile)

2007: ca. 130 konserter/oppdrag
2008: ca. 140 konserter/oppdrag

Forsvarets musikkorps Vestlandet (FMKV)

FMKV ble etablert i 1818, kjent som «Divisjonsmusikken», og holder til i Bergen. Korpset består i dag av 28 fast ansatte musikere, samt kunstnerisk leder og administrasjon- og produsentledd. Fra 1. januar 2009 skiftet korpset fra Hærens til Sjøforsvarets uniform. Hensikten er å gi korpset et uttrykk som er mer i takt med den militære kultur som omgir korpset, det maritime Vestland, og som passer til den militære profil slik denne oppfattes av eksterne samarbeidspartnere i korpsets hjemmeområde. Korpset har nedslagsfelt over hele Vestlandet, men hovedfokus på Bergensområdet. Korpset samarbeider med en rekke regionale og nasjonale kulturaktører, og ble i 2008 kåret til årets utøver av Norsk Komponistforening.

Figur 7.3 Forsvarets musikkorps Vestlandet

Konserter – oppdrag

2007: ca. 90 konserter/oppdrag
2008: ca. 140 konserter/oppdrag

Luftforsvarets musikkorps (LFMK)

LFMK ble opprinnelig etablert i 1818, holder til i Trondheim og består av 28 fast ansatte musikere. Korpset var tidligere et av Hærens musikkkorps, men ble i 2006 Luftforsvarets musikkkorps. Kjerneområdet til korpset er Trøndelag, men korpset dekker i tillegg alle Luftforsvarets baser i hele Norge. Korpset samarbeider med en rekke kulturaktører i regionen, og påvirker utviklingen av nye konsepter og samarbeidsformer tilpasset både Luftforsvaret og det sivile kulturlivets behov. Forestillingen «Lufta er for alle» er et eksempel på dette.

Figur 7.4 Luftforsvarets musikkorps

Konserter – oppdrag (militære og sivile)

2007: ca. 130 konserter/oppdrag
2008: ca. 90 konserter/oppdrag

Forsvarets musikkorps Nord-Norge (FMKN)

FMKN ble opprettet i 1911 og består av 29 faste musikere. Det er det yngste og nordligste av Forsvarets fem profesjonelle musikkkorps. Korpset er først og fremst et ensemble for Norges nordligste landsdel. Korpsets tilholdssted er Harstad og har hovedfokus på å støtte opp under Hærens styrker i Nord-Norge, i tillegg til noe sivil reisevirksomhet. Korpset samarbeider med en rekke kulturaktører i regionen.

Konserter – oppdrag (militære og sivile)

2007: ca. 90 konserter/oppdrag
2008: ca. 90 konserter/oppdrag

Figur 7.5 Forsvarets Musikkorps Nord-Norge

I tillegg til de fem profesjonelle musikkorpsene har Forsvaret også følgende ikke-profesjonelle musikkkorps:

Heimevernskorpsene

Forsvaret har i dag fire heimevernsmusikkorps:
HV-01 Oslofjord
HV-02 Oslo og Akershus
HV-14 Sør-Hålogaland
HV-16 Nord-Hålogaland

Tre av disse er sivile korps som opptrer i uniform ved ulike anledninger. Korpsene løser alle typer oppdrag, fra rene konserter til oppmarsjer, seremonier/oppstillinger, storband, gammeldansgruppe og hornblåseroppdrag. Musikkinspektøren har det musikkfaglige ansvar for disse korpsene, men de inngår ikke organisasjonsmessig i Forsvarets musikk. HV-01 musikkorps er et av landets beste amatørkorps og heter til vanlig Sarpsborg Janitsjarkorps. De gjennomfører 10-15 konserter/oppdrag i løpet av året. HV-02 musikkkorps består av musikere med plikttjeneste i Heimevernet og har kapasitet i forhold til antallet tjenestegjørende dager i året. Dette korpset består i dag av omlag 80 musikanter. Musikerne er amatørmusikere, halvprofesjonelle og profesjonelle. Korpset gjennomfører om lag 30 oppdrag i løpet av et år. HV-14 musikkkorps er til vanlig Mosjøen Hornmusikk og løser 5-10 konserter/oppdrag. HV-16 musikkorps er til vanlig Jernbanemusikken i Narvik og gjennomfører 5-10 konserter/oppdrag.

Hans Majestet Kongens garde

Gardemusikken ble etablert som musikkorps på 1950-tallet. Historisk kan imidlertid musikertjenesten ved H.M. Kongens garde føres tilbake til bataljonshornblåserne som tjenestgjorde i Stockholm fra 1856 og frem til annen verdenskrig. Musikkinspektøren har det musikkfaglige ansvaret for virksomheten, men korpset inngår ikke organisasjonsmessig i Forsvarets musikk.

Korpset er en av Forsvarets mest profilerte avdelinger og består av om lag 60 vernepliktige musikere, i tillegg til et signalkorps på om lag 20 musikere. Musikkorpset representerer Forsvaret i inn- og utland ved alle typer oppdrag som for eksempel Militære Tattooer, internasjonale og nasjonale markeringer og idrettsarrangement, statsbesøk og seremonier med mer. HMKGs musikkorps er en integrert del (3. gardekompani) av Hans Majestet Kongens garde. Gardemusikken avholder årlig om lag 100 konserter/oppdrag.

Figur 7.6 Hans Majestet Kongens garde

publikummere som opplevde korpsene i forbindelse med nasjonale merkedager, seremonier, parader og utendørskonserter. Mange av konsertene sendes også i radio og TV. Årlig utfører de fem profesjonelle korpsene til sammen over 600 små og store konserter og oppdrag. Over halvparten er rettet direkte mot det sivile markedet. Korpsene gjennomfører flere CD-innspillinger i løpet av året innenfor ulike sjangre (klassisk, storband, jazz, samtidsmusikk m.fl.).

Forsvarets musikk har i løpet av de siste 10 årene bygget opp et godt merkenavn i norsk kulturliv, og har også blitt bedre kjent i utlandet. Dette har skjedd blant annet gjennom spesialproduksjoner som Fyrverkerikonsertene og Norsk Militær Tattoo, samt tre nominasjoner til Spellemannsprisen de siste årene, hvorav Kongelige norske marines musikkorps vant i 2003. Forsvarets musikkorps Vestlandet ble tildelt prisen som årets utøver av Norsk Komponistforening i 2008.

Aktiviteten i de fem korpsene favner vidt, men det kan være rom for i enda større grad å synliggjøre musikken for befolkningen. Det bør satses videre på den type publikumsrettede aktiviteter som det har vært lagt opp til i inneværende regjeringsperiode. I tillegg bør det satses på seremonielle aktiviteter for befolkningen i hele landet i forbindelse med høytidsdager og nasjonale markeringer.

Innenfor statlig sektor er det rom for bedre utnyttelse av forsvarsmusikken. I samarbeid med Utenriksdepartementet bør det satses videre på kulturprogrammer for å fremme norske interesser i utlandet. Kulturelle virkemidler bør benyttes for å rette fokus på mangfold og likeverd, gjennom utveksling og oppbygging av kulturinstitusjoner i utviklingsland.

I forbindelse med 200-års jubileet for Grunnloven i 2014 og 200-års jubileet for opprettelsen av Forsvarets musikk i 2018, blir det viktig at Forsvarets musikk er tydelig tilstede ved å gjenspeile den allsidighet som militærmusikkprofesjonen representerer.

Forsvarsmusikken bør i større grad brukes for å styrke de seremonielle kapasitetene internt i Forsvaret. Regjeringen er opptatt av at Forsvarsmusikken skal brukes aktivt i forhold til velferd og seremonier for Forsvarets egne ansatte, i tråd med den utviklingen som har funnet sted de senere årene. Dette er med på å styrke tilhørigheten for de ansatte og skaper en stolthet over det å være forsvarsansatt. Seremonier i forbindelse med markeringer for personell som har tjenestegjort i utenlandsoperasjoner, Forsvarets minnedag og merkedager som 8. mai, 17. mai og 24. oktober står sentralt i denne sammenheng.

Det er særlig positivt at Forsvaret de senere år har brukt forsvarsmusikken mer aktivt i utenlandsoperasjoner operasjoner. Forsvarsmusikkens tilstedeværelse i Afghanistan i forbindelse med julefeiringen de siste tre årene har vært viktig for personellets samhold og moral. Forsvarets musikk formidler med sine julekonserter i Afghanistan et viktig stykke kultur og tradisjon til soldatene, og derved viktige samfunnsverdier. Musikk og kultur er dessuten viktig brobyggere og bidrar

til kommunikasjon på tvers av etnisk og religiøs tilhørighet. I løpet av 2009 er det også planlagt at forsvarsmusikken skal spille for lokalbefolkningen i Afghanistan der norske avdelinger er tilstede.

7.5 Allsidighet og profesjon

Norge har tilgang på dyktige musikere i internasjonal toppklasse. Forsvarets musikk dekker de aller fleste musikkuttrykk, og formidler alt fra marsjer/seremonimusikk og klassisk musikk gjennom samtidsmusikk til jazz, rock, pop, folkemusikk og ikke-vestlig musikk. Militærmusikk er en egen profesjon på linje med andre kunst- og kulturuttrykk. Det som særpreger militærmusikken er spennvidden i musikksjangre og kravet til allsidighet hos musikerne.

Korpsenes identitet og egenart skal ivaretas gjennom å satse på unike besetninger og kapasiteter ved det enkelte korps. Det er nødvendigvis ikke et mål at korpsene skal være like, men de kan være komplementære i forhold til hverandre. De skal ivareta sin opprinnelige funksjon innenfor militærmusikk, samtidig som de skal være en sentral aktør innen det lokale/regionale kulturlivet.

Korpsene har i dag, med noen få justeringer i størrelse og instrumentsammensetning, den samme besetning som de fikk under hærordningen fra 1818. Utfordringen blir å ivareta og videreutvikle militærmusikken som egen profesjon og en sentral musikkform i norsk kulturliv.

Regjeringen legger opp til å videreføre dagens korpsstruktur, med fem musikkorps, slik at forsvarsmusikken fortsatt kan ha et høyt aktivitetsnivå rundt omkring i landet. Etableringen av FAKT skal bl.a. bidra til å styrke og effektivisere den administrative siden av korpsvirksomheten. Imidlertid er det behov for å forbedre den administrative kapasiteten knyttet til de enkelte korpsene lokalt, slik at forsvarsmusikkens aktivitetspotensial kan utnyttes bedre. Fra siste halvdel av denne langtidsperioden, dvs. fra 2011 og gradvis frem mot 2013, mener regjeringen at det er behov for å legge opp til en trinnvis, moderat opptrapping av besetningen med særlig prioritet til de minste korpsene. En styrking på ressurssiden vil kunne øke korpsenes fleksibilitet og evne til å nå hele befolkningen, som igjen vil medføre økt synlighet og tilgjengelighet. Dette vil også bidra til å fremme Norge som en av verdens fremste nasjoner innen militærmusikk.

7.6 Ringvirkninger for samfunnet

Regjeringen legger stor vekt på den betydelige synergieffekten Forsvarets korps har på det sivile samfunnet. Militærkorpsene med sine profesjonelle musikere har påvirket fremveksten og driften av musikkorps og musikkskoler over hele landet. Etableringen og den videre fremveksten av blåsemusikken i Norge har vært en direkte konsekvens av militærmusikkorpsene. Forsvarets musikk representerer Norges største arbeidsplass for profesjonelle blåsemusikere, og er en kulturell spydspiss innen blåsemusikken både lokalt, regionalt og nasjonalt.

Tilgangen på gode musikere med høy kompetanse innen sitt fagfelt har meget stor betydning for amatørmusikklivet i Norge. Dagens militærmusikere opptrer i og utenfor tjenesten i Forsvarets musikk som rollemodeller og inspiratorer for svært mange barn og unge. I tillegg til å være dirigenter, lærere og instruktører i korps, kulturskoler, videregående skoler og ved universitet/høgskoler, fremstår også musikerne i ulike sammenhenger som solister og svært kompetente forsterkninger til ulike ensembler og orkestre.

De fleste av Forsvarets musikere er aktive i ulike sammenhenger innen utøvende eller pedagogisk sektor. Denne virksomheten er av svært stor betydning for musikklivet i Norge og gir meget gode ringvirkninger i samfunnet forøvrig.

Kunst og musikk til barn og ungdom er en stor virksomhet for forsvarsmusikken. Siden Den kulturelle skolesekken ble opprettet, har korpsene samarbeidet tett med denne ordningen (jf. tidligere omtale av den kulturelle skolesekken i kapittel fem om de nasjonale festningsverkene). Hvert av korpsene i Forsvarets musikk gjennomfører årlig om lag tre uker med rene barneproduksjoner/konserter.

Forsvarsmusikkens arbeid rettet mot barn og ungdom er ytterligere forsterket gjennom en intensjons- og samarbeidsavtale med Norges Musikkorps Forbund med sine om lag 80 000 medlemmer lokalt, regionalt og nasjonalt. Hensikten med dette samarbeidet er å formidle og synliggjøre profesjonell blåsemusikk til barn og ungdom. Satsningen skal understøtte rekruttering til amatørmusikklivet og derigjennom skape grobunn for kvalitet og mangfold lokalt, regionalt og nasjonalt.

Boks 7.3 Forsvarets musikk – eksempler på aktiviteter

Fyrverkerikonserter Horten – Oscarsborg – Kongsvinger

Dette er en av forsvarsmusikkens mest etablerte og suksessfulle arrangementer. Fyrverkerikonserten i Horten har vært arrangert i over 15 år, og samler årlig om lag 8 000 publikum. På Oscarsborg har konserten vært avholdt 6 ganger, med om lag 3 000 publikum årlig. Fyrverkerikonserten på Kongsvinger festning har om lag 2 000 publikum årlig, og har bidratt til at byen har fått et mer variert og kulturelt mangfold de siste fire årene.

Olsenfestivalen

Olsenfestivalen i Oslo ble etablert i 2005 og er forsvarsmusikkens egen festival. Den har som målsetting å videreutvikle og formidle samt bevare militærmusikken som en egen kunstart. Formålet er å fremme et kulturelt og estetisk mangfold, stimulere kunstnerisk kvalitet og nyskaping, samt legge til rette for at publikum har tilgang til et rikt og mangfoldig kulturtilbud.

Hurtigruteturné

Siden 2006 har Forsvarets musikkorps Nord-Norge gjennomført årlige turneer i Nord-Norge i samarbeid med Hurtigruten. Det har vært konserter ombord, til lands og i byer/tettsteder Hurtigruten besøker. Dette er steder større profesjonelle ensembler ikke når på grunn av store reisekostnader og vanskelig tilgjengelighet.

Norsk Militær Tattoo

Landets eneste Militær Tattoo arrangeres av Forsvarets musikk. Norsk Militær Tattoo er Norges største innendørs familiearrangement og samler over 22 000 tilskuere i Oslo spektrum hvert annet år. Arrangementet har også de siste årene samlet over en million tv-seere til å se det ypperste av hva det norske Forsvaret kan produsere av seremoni og drill. Norsk Militær Tattoo er rangert blant de tre beste i verden.

Musikkinnspillinger

Forsvarets musikk har i alle år produsert fonograminnspillinger for salg i det kommersielle markedet. Norges første plate ble utgitt av Forsvarets musikk i 1905. De siste årene har CD-innspillingene fått et mer målrettet fokus i forhold til valgte segmenter. Innspillingene gjenspeiler allsidigheten og kvaliteten til militærmusikken, noe som har resultert i en rekke nominasjoner og priser de siste årene.

Spesielle sommerarrangementer

Forsvarets musikk vil i sommermånedene tilby turister og Oslobefolkningen attraksjoner som har vært borte i mange år. Det vil fra 2009 bli gjennomført ukentlige vaktparader fra april til oktober. I tillegg vil det i løpet av hele sommeren være en rekke konserter og andre arrangementer på Akershus festning og rundt i Oslo sentrum. I tillegg er det et bredt spekter av jevnlige musikk- og konserttilbud i de andre byene hvor forsvarsmusikken er representert.

Solistprogrammet

Solistprogrammet blir lansert i 2009. Dette er et 3-årig program for spesielt begavede musikere i forsvarsmusikken. Målet er å utvikle og fremme talentfulle artister både til den nasjonale og internasjonale arena.

7.7 Rekruttering til Forsvaret

Forsvarets musikk er en synlig representant for det mangfoldet som Forsvaret representerer, og er også en unik kilde til rekruttering til Forsvaret. Regjeringen er opptatt av å bevisstgjøre ungdom om at Forsvaret tilbyr et mangfold av utdanningsmuligheter samt er en allsidig og utfordrende arbeidsplass. Som et ledd i rekrutteringsarbeidet har Forsvarets musikk siden 2007 levert flere store ungdomsprosjekter. Disse prosjektene planlegges og gjennomføres i samarbeid med Vernepliktsverket og forsvarsgrenene. Her kan for eksempel nevnes «Lufta er for alle» (Luftforsvarets musikkkorps), «En Glad Gast» (Kongelige norske marines musikkorps) og Forsvarets musikkorps Nord-Norges utradisjonelle samarbeid med Hip-Hop gruppa K 69. I det videre rekrutteringsarbeidet skal det trekkes på det særegne fortrinn forsvarsmusikken har i dialogen og kontakten med ungdom og det sivile samfunnet.

7.8 Samarbeid med det sivile musikkliv

Regjeringen legger opp til at Forsvarets musikk skal videreføre sitt engasjement overfor og i samarbeid med eksterne partnere i det sivile kulturlivet. Forsvarets musikk samarbeider med kjente artister som supplerer og styrker forsvarsmusikkens tilbud og verdiskapning i samfunnet. Forsvarets musikk har blant annet flere samproduksjoner med andre kulturaktører. Eksterne dirigenter og musikere er spesielt viktige i den sammenheng, og ofte benyttes sivile sangere, artister eller dyktige musikere som solister. Forsvarets musikk har fem kunstneriske ledere på åremål for å ivareta og lede den kunstneriske utviklingen. I tillegg leies det inn dirigenter på kortere basis ut fra hvilken type musikk som skal presenteres. Korpsene har også et stort behov for korttidsansatte vikarer eller ekstramusikere.

Profesjonelle musikkensembler benyttes også til en viss grad for å gjøre musikkproduktene bedre. Forsvarets musikk har blant annet samarbeid med Den Norske Opera, Bergen Filharmoniske orkester, Oslo Filharmonien, Kringkastningsorkesteret, Trondheim symfoniorkester, Tromsø symfoniorkester, landsdelsmusikerne i Nordland, Troms og Finnmark, Bodø Sinfonetta, og Rikskonsertene. Det er også et samarbeid med Norges Musikkhøgskole, Grieg Akademiet, Musikkvitenskapelig institutt ved NTNU, Universitetet i Tromsø, Den kulturelle skolesekken, ulike kulturskoler, Norges Musikkorps Forbund, diverse barne-, ungdoms- og videregående skoler med flere.

Det er ønskelig at Forsvarets musikk utvikler samarbeidsnettverket ytterligere, både med sivile kulturelle institusjoner og opplevelsesaktører, i den hensikt å gi større kulturell verdiskaping for samfunnet. Det er rom for å videreutvikle og formalisere dette sivil-militære samarbeidet, både lokalt, regionalt og nasjonalt. Prosjektbasert samarbeid skal være utviklende for musikerne og korpsene, og bruken av Forsvarets musikk i denne type prosjekter skal vurderes i forhold til Forsvarets behov. Som et eksempel vil regjeringen åpne for at det legges til rette for et prosjektbasert samarbeid mellom Forsvarets musikkorps Nord-Norge og kommende Nordnorsk symfoniorkester, på en slik måte at forsvarsmusikkens ordinære program opprettholdes. Dette prosjektet etableres for å styrke musikktilbudet i en landsdel med store geografiske avstander, og med liten sivil tilgang på blåsemusikere, samt som en del av regjeringens overordnede nordområde-satsning.

Forsvarets musikk er avhengig av og har tilgang på høykvalifisert og spesialisert arbeidskraft og kan i dag velge blant de beste i markedet. Det er ønskelig med tett kontakt mellom utdanningsinstitusjonene og Forsvarets musikk. Utvikling og satsning på militærmusikken må ses i sammenheng med andre sammenlignbare musikkinstitusjoner under Kulturdepartementet i forhold til kvalitet og innhold.

7.9 Prosjekt Digitalisering/ Dokumentasjon Historisk Arkiv

For at et aktivt orkester skal kunne fungere optimalt, kreves det et allsidig arkiv med noter som dekker de fleste behov. Forsvaret disponerer i dag et enormt notemateriale som består av om lag 50 000 titler. Forsvarets musikk har siden 2007 hatt et prosjekt for å katalogisere og digitalisere det historiske notematerialet som befinner seg delvis på Forsvarsmuseet og delvis ute i korpsenes arkiver. Forsvaret besitter med dette en betydelig historisk kulturskatt av stor verdi, som gjennom prosjektet blir bevart til det beste for kulturlivet og samfunnet. Gjennom digitalisering vil Forsvaret gjøre dette historiske arkivet tilgjengelig og sikre at ettertiden kan få anledning til å benytte en viktig del av norsk musikklivs historie. Dette materialet bør bli en stor ressurs ved undervisning av morgendagens musikere. Det er viktig at det blir iverksatt en passende forvaring, og fort-

satt digitalisering og tilgjengeliggjøring av dette materialet, og at det i denne sammenheng inngås et tett samarbeid mellom Forsvaret og Nasjonalbiblioteket.

Figur 7.7 Forsvarets annen brigades musikkorps marsjerer ned Karl Johansgate

8 Krigsminnesmerker

Over hele landet er det reist en rekke minnesmerker over personer og begivenheter knyttet til krigshendelser og forsvarsrelatert aktivitet opp gjennom historien. Disse synliggjør og oppsummerer en viktig del av Norges historiske utvikling. De minner om mot og motstand og symboliserer grunnleggende verdier i Forsvaret. Det er samfunnets ansvar å ta vare på og videreføre denne kulturarven. Regjeringen er opptatt av å ta vare på krigsminnesmerkene. Forsvaret tar i dag et tydelig ansvar for vår felles kulturarv, blant annet gjennom de nasjonale festningsverkene, og også gjennom støtte til og deltagelse ved markeringer av viktige historiske hendelser. Regjeringen mener at fokuset fremover bør være på:

- å sluttføre arbeidet med å kartlegge og registrere forsvarsrelaterte minnesmerker over hele landet og gjøre informasjonen tilgjengelig for allmennheten
- opprettholde fokus på vern og vedlikehold av de krigsminnene som faller inn under Forsvarets ansvarsområde

Forsvarets museer har ansvaret for å føre oversikt over krigsminnesmerker i inn- og utland som er til minne over norske militære avdelinger og personers krigsinnsats. I 1997 ble det initiert et minnesmerkeprosjekt. I samarbeid med flere kommuner er det registrert ca. 2800 minnesmerker over hele landet. Kartleggingen omfatter både militære minnesmerker og sivile krigsminnesmerker, og favner alt fra landingssteder for flydropp til større monumenter og bautaer. Regjeringen er opptatt av at dette arbeidet sluttføres og at informasjonen gjøres tilgjengelig for allmennheten.

Figur 8.1 H.K.H. Kronprins Haakon Magnus legger ned krans på Akershus festning

Det store flertallet av minnesmerkene er reist etter lokale initiativ. Personer eller organisasjoner som står bak, herunder også grunneiere og kommuner, vil ha ansvaret for oppsyn og vedlikehold av disse. Forsvaret har også selv reist monumenter, bautaer og minnesmerker både innenfor og utenfor militært område. Disse ivaretas og vedlikeholdes av Forsvaret. Der hvor militære avdelinger gjorde en spesiell innsats under krigen, gjennomfører Forsvaret flere steder egne markeringer ved monumentene. Eksempelvis deltar H.M. Kongens garde hvert år på Midtskogen og ved Lundehøgda. Dette bidrar til å synliggjøre Forsvaret i samfunnet og er viktig for etatens omdømme.

Interessen for et minnesmerke kan avta over tid. Det kan skje fordi de opprinnelige initiativtakerne faller fra, eller fordi organisasjonene som tok initiativet, blir lagt ned. Kommuner, foreninger, lag, organisasjoner og enkeltpersoner har gjort en formidabel og respektfull innsats for å verne om denne viktige del av Norges historie og vår felles kulturarv.

Figur 8.2 Minnesten ved Midtskogen

9 Økonomiske og administrative konsekvenser

Regjeringen har de senere år styrket kulturvirksomheten i Forsvaret på en rekke områder. Den vedtatte langtidsplanen angir planforutsetninger og prioriteringer for utviklingen av forsvarssektoren for perioden 2009-2012 og videre fremover, jf. Innstilling S nr. 318 og St.prp. nr. 48 (2007-2008). I langtidsplanen henvises det bl.a. til at Forsvarets musikk har hatt en sentral funksjon som tradisjonsbærer og historieforvalter og at de nasjonale festningsverkene har betydning som nasjonale kulturminner.

I budsjettet for 2008 og 2009 er det foretatt en betydelig økning av bevilgningene til ekstraordinært vedlikehold av de nasjonale *festningsverkene*, med prioritet til tiltak for å sette i stand murer og byggverk som utgjør en potensiell fare for sikkerheten til de som benytter seg av festningene. Ambisjonsnivået i denne meldingen legger til grunn:

- at de nasjonale festningsverkene ivaretas gjennom verdibevarende og tilstandsbasert vedlikehold
- at kritiske vedlikeholdstiltak kan gjennomføres så snart som mulig og at festningsverkene har en tilfredsstillende vedlikeholdsstandard i 2020, jf. målsettingen i St.meld. nr. 26 (2006-2007)
- at det legges til rette for økt og ny aktivitet på festningsverkene, i samarbeid med sivile aktører for å videreutvikle festningene som en viktig møteplass mellom Forsvaret og samfunnet for øvrig
- at det legges til rette for økt historie- og kulturformidling på festningene
- at samarbeidet med kommuner, sivile institusjoner og foreninger om fremtidig bruk av festningene videreutvikles herunder at det initieres en forstudie om slik fremtidig bruk

Når det gjelder satsningen på *museumsvirksomheten* i Forsvaret, legger regjeringen i denne meldingen til grunn:

- at dagens struktur på Forsvarets museum, med syv museer, videreføres
- at det frem mot Grunnlovsjubileet i 2014:
  - foretas en modernisering av basisutstillingene på enkelte av museene og primært hovedmuseet på Akershus festning
  - at det legges til rette for noen temporære og mer tidsaktuelle utstillinger
  - at det vurderes å opprette en mulig utstilling om internasjonale fredsoperasjoner
- at samarbeidet med sivile museer økes, med sikte på dokumentasjon og ikke minst formidling
- at samlingene gjøres mer tilgjengelige, bl.a. ved ytterligere digitalisering

For å styrke virksomheten i korpsene, har bevilgningene til *Forsvarets musikk* blitt økt med 20% i denne stortingsperioden. Ambisjonsnivået i denne meldingen legger til grunn:

- at dagens korpsstruktur, med fem musikkkorps, videreføres
- at det i enda større grad satses på den type publikumsrettede og seremonielle aktiviteter som har vært prioritert i inneværende regjeringsperiode
- at den administrative kapasiteten knyttet til de enkelte korpsene lokalt forbedres
- at besetningen til særlig de minste korpsene trinnvis og moderat opptrappes, fra siste halvdel av denne langtidsperioden, dvs. fra 2011 og gradvis frem mot 2013
- at det satses på ytterligere styrket samarbeid med sivile aktører, herunder eksempelvis i form av prosjektbaserte tiltak

Når det gjelder *krigsminnesmerkene,* legger regjeringen i denne meldingen til grunn:

- at Forsvarets museer sluttfører arbeidet med å kartlegge og registrere omfanget av forsvarsrelaterte minnesmerker og gjøre informasjonen tilgjengelig for allmennheten
- at det fortsatt skal være fokus på vern og vedlikehold av de krigsminnene som faller inn under Forsvarets ansvarsområde

Regjeringen legger opp til at realiseringen og implementeringen av tiltak, og eventuelle kostnadsmessige forhold knyttet til disse, vil følges opp i de årlige forslagene til statsbudsjett.

Forsvarsdepartementet

t i l r å r :

Tilråding fra Forsvarsdepartementet av 24. april 2009 Om «Kultur å forsvare» – om kulturvirksomheten i Forsvaret frem mot 2020 blir sendt Stortinget.

Vedlegg 1

Litteraturliste

Publiserte bakgrunnsdokument

Forsvaret – Byggherre og samfunnsbygger, av Leif Johnny Johannessen, i Landsverneplan for Forsvaret, utgitt av Forsvarets Bygningstjeneste 2000.

Forsvarets plass i norsk historie, av generalmajor Bjørn Christophersen, utgitt av Forsvarets krigshistoriske avdeling 1971.

Offentlige institusjoner kan bestille flere eksemplarer fra:
Departementenes servicesenter
Post- og distribussjon
E-post: publikasjonsbestilling@dss.dep.no
Faks: 22 24 27 86

Opplysninger om abonnement, løssalg og pris får man hos:
Akademika AS
Avdeling for offentlige publikasjoner
Postboks 84 Blindern, 0314 OSLO
E-post: offpubl@akademika.no
Telefon: 22 18 81 00
Faks: 22 18 81 01
Grønt nummer: 800 80 960

Publikasjonen er også tilgjengelig på
www.regjeringen.no

Omslagsbilder: Forsvarets mediesenter

Trykk: 07 Gruppen AS – 04/2009
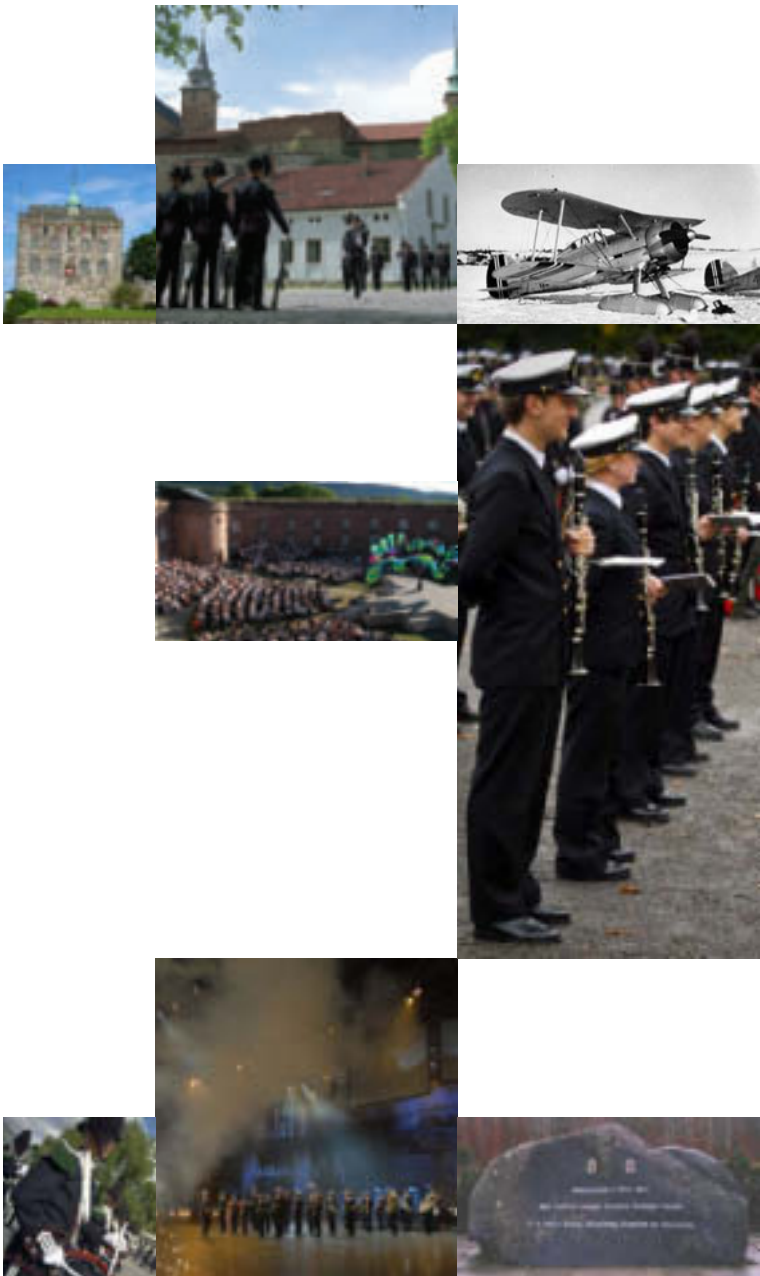
MILJØMERKET
TRYKKSAK FRA 07 OSLO · 247 344